

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Folk og minder fra
NORDSJÆLLAND

47. Årgang
Julen 1992

**Tag bare en ekstra skraber.
Det myldrer med tog om morgenen**

Er det længe siden du har taget toget på arbejde? Så vil du blive overrasket over hvor mange tog, der er i myldretiden. Du har altid flere muligheder for at komme af sted - også når du er lidt sent på den. Og når du først er kommet om bord, bestemmer du selv over din tid.

Toget er ganske enkelt det eneste hurtige transportmiddel, hvor du kan læne dig mageligt tilbage og bare nyde turen. Overvejer du tilmed prisen, er der slet ingen sammenligning. Hør på stationen hvor ofte og hvor billigt vi kører. Til daglig er toget transport til tænkende mennesker.

I toget er tiden din egen

DSB

Folk og minder fra NORDSJÆLLAND

Redigeret af Niels Richter-Friis

1992

Syvogfyrretyvende årgang

Udgivet af
Dansk Bladforlag v/Niels Richter-Friis
Postboks 2 – 3480 Fredensborg
Tlf. 42 28 42 28 – Giro 5 39 05 40

INDHOLD

Jeg lover at holde
denne Tavsheds Eed ubrødeligen! – side 5
Af Piet van Deurs

De Edssvornes Hus 13
Af Piet van Deurs

Frederiksborg Statsskole i trediverne 15
Af Bjørn Madsen

Livet på landet
var ingen romantisk drømmetilværelse 20
Af Karl Nielsen

Esbønderup-degnens bogsamling 26
Af Asger Egelund Møller

Gillelejeferie i tyverne 30
Af Uffe Kjær

Fra »Emmertøst« til Vossevang Kro 34
Af Leif Nielsen

Vandspyerne på Kronborg 36
Af Eric Erlandsen

Kronborg Ladegaard – et kongeligt landsted 39
Af Harald Skougaard

Gurre Sø 42
Af Thorkild Høy

Det drejer sig om at leve 46
Af Godfred Hartmann

Eftertryk af artikler i
»Folk og minder fra Nordsjælland«
er kun tilladt i uddrag og med
kildeangivelse.
Papir: Ikonorex, 150 g – 250 g.
Sats: N. Christensen Grafik ApS
Repro: Bro Christensen A/S
Tryk: Nofa Print A/S, Hillerød
Omslagskachering: Uttenthal A/S

ISBN 87-88393-18-6

Omslaget:
Hammermøllen ved Hellebæk, som Piet van Deurs fortæller
om i den indledende artikel på side 5.
Det er usædvanligt, at »Folk og minder fra Nordsjælland«
starter med to billeder fra Ghana. Men det har sine grunde:
Da Akwamu-stammen i 1693 erobrede Fort Christiansborg
på Guinea-kysten, var våbnet intet ringere end de berømte
»Dane-Guns« – fremstillet på Geværabrikken i Hellebæk!
Foto: Niels Richter-Friis.

Jeg lover at holde denne Tavsheds Eed ubrødeligen!

Af Piet van Deurs

Dette var kravet til de udvalgte bøssemagere, som var med til at forvandle det idylliske Hellebæk til en af Europas mest avancerede våbenindustrier. Nu er eventyret forlængst forbi; men vandhjulene snurrer igen i den gamle Hammermølle.

Piet van Deurs førte os rundt i den gamle *Kronborg Geværfabrik* som optakt til sin historiske TV-quiz »Hvad er det?« på *Hellebækgaard*, som Danmarks Radio sendte i 1988. Her har vi bedt ham vende tilbage til »åstedet« og gå en tur gennem Bøssemagergade til Probérhuset og Hammermøllen. På side 13 går turen videre til »De Edsvornes Hus«, hvor de mest grufule våben blev udviklet. Men først tager Piet van Deurs en afstikker ned til Guldkysten ...

Det er ulideligt varmt. Men det er også det sorte Afrika – på Guldysten – et godt stykke inde i Ghana...

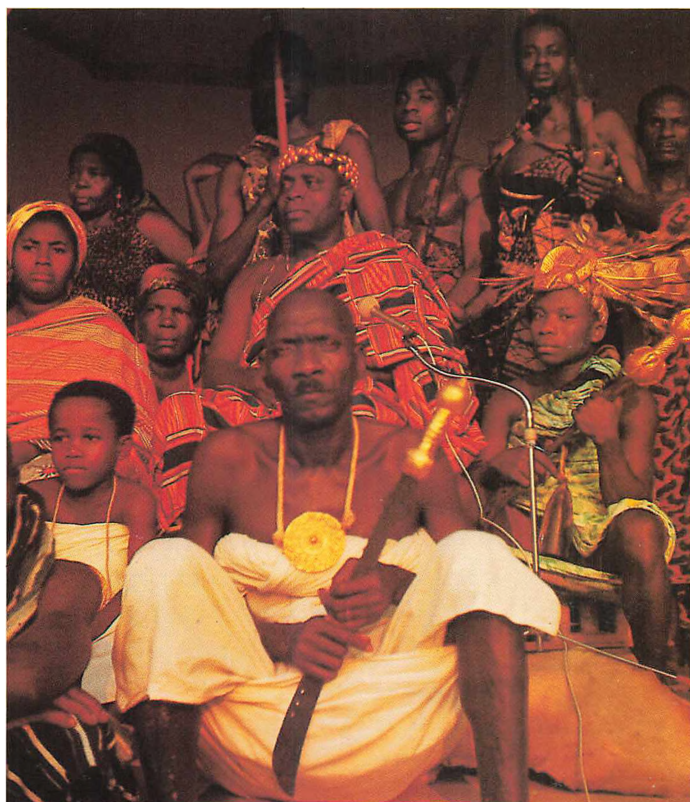
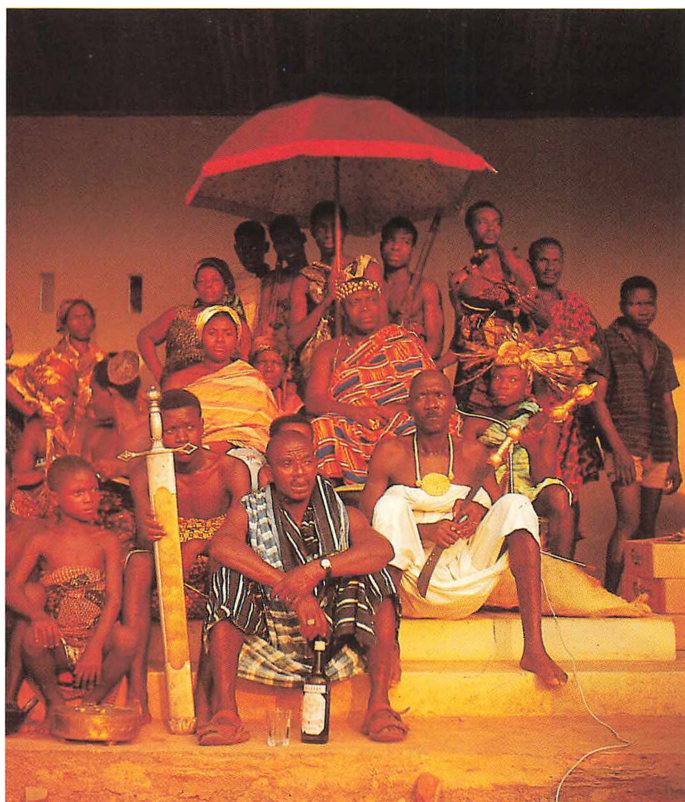
Høvdingen har sat sig til rette på sin gyldne »stook« – tronstolen, ved

siden af Dronningemoderen og omgivet af hele sin stab, hele sit hof under spraglede kæmpeparasoller.

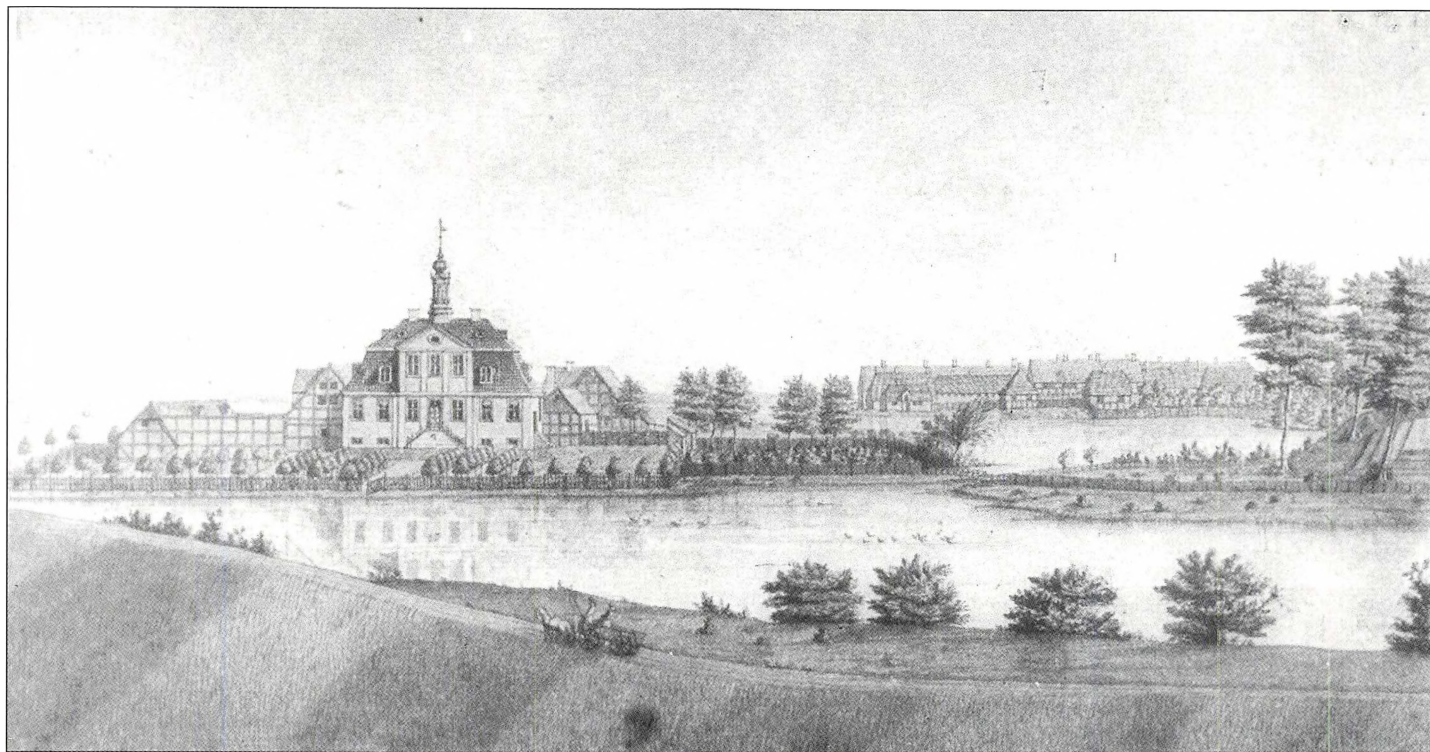
Han rører ikke jorden – sidder med sandalerne hvilende på en stor,

rød silkepude – og han taler ikke direkte til folkemængden, men gennem de såkaldte lingvister, der understreger Høvdingens ord med deres gyldne stave...

Paramountchief'en – overhøvdingen hos Akwamuerne i den gamle danske Guldkystkoloni Ghana – har som et af stammens trofæer nøglerne til hovedfortet Christiansborg, et dansk paradestøt og de berømte Dane-Guns fra Hellebæk, der kom til at spille en afgørende rolle.
Foto: Piet van Deurs.

Bevaret for eftertiden er Stephan Hansens Hellebækgaard gennem Johan Jacob Bruuns »Prospect af Hammer-Møllen«, som blev overtaget af Grev Schimmelmann, konfiskeret efter anden verdenskrig og i dag kostskole for »skorperne« - eleverne på Det kgl. Opfostringshus. Skibene på Øresund skimtes ude til venstre for slottet.

Den hule dundren fra taletrommerne stiger i takt med, at et kæmpe sværd bæres ind - i sølvbeslået skede.

Det vises frem, fordi vi har den dengang danske ambassadør Hans Biering med... en gave fra en fjern fyrste for modig indsats i en krigersk handling, skænket af en forlængst afdød Konge af Danmark - og inskriptionen på - dansk...

Ind bæres derefter højtideligt et kæmpe nøgleknippe - som det aller vigtigste symbol på den styrke og uovertrufne bedrift, stammen rent kontant har markeret sig med - nemlig erobringen af hovedfortet på Guinea-kysten: *Fort Christiansborg*.

Høvdingen sidder uden at fortrække en mine - nikker så ganske umærkeligt.

En af hans fjerne forgængere i høvdingeværdigheden var taget ind til Fort Christiansborg i Accra for at handle med danskerne. Der var ikke

mange tilbage af dem, men nok til at bemane fortet sammen med mulatterne, der jo var uægtefødte børn af danske og derfor trofaste mod dem...

Slaver for bøsser

Høvdingen kom med et større følge af krigere fra Akwamu-stammen og en større sending slaver som »kontant betaling« for varerne - og »varerne«, de var ude efter - det var ildvåben: de såkaldte »Dane-Guns« - danske geværer, der var eftertragtede på hele Guinea-kysten.

Det kommer til en længere palaver.

En af mulatsoldaterne optræder som tolk og oversætter Akwamuhøvdingens ærinde til gebrokkent dansk.

Guvernøren er på sin side betænkelig.

Ganske vist har han brug for slaver, så der er noget at sende over til

Vestindien næste gang, der kommer skib fra Danmark.

Men på den anden side er det farligt at lukke så mange krigere ind på fortet.

Han bøjer sig. Porten åbnes. Akwamuerne strømmer ind for at prøve geværrerne... men kun med løst krudt, betyder Guvernøren. Og så lades bøsserne med løst krudt.

Christiansborgs nøgler

Hvad han ikke ved er, at akwamuerne selv har taget kugler med. Og i løbet af få minutter er det uindtagelige fort indtaget - med danskernes egne våben og for at føje spot til skade, så er det med »Dane-Guns«...

Guvernøren var en af de få, der nåede at flygte og med overskårne haser fik slæbt sig frem til et af de andre europæiske forter, mere død end levende...

Negerhøvdingen rykkede ind på Fort Christiansborg, hejsede sit eget

flag i stedet for Dannebrog – og drak Guvernørens champagne...

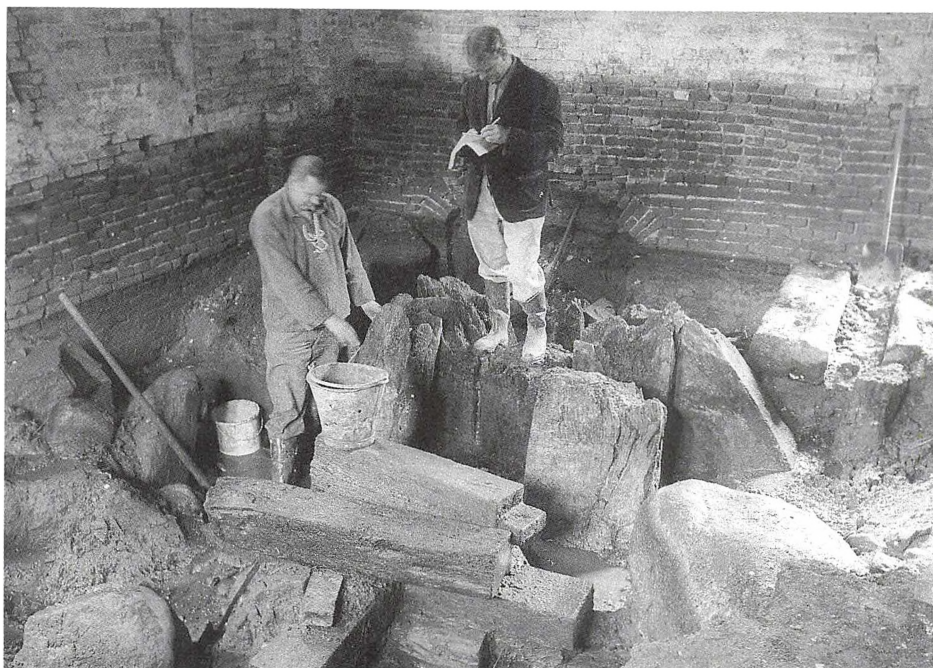
Akwamuerne sad flere år som herrer på det danske hovedfort.

Og da de mod en større løsesum overlod Christiansborg til danskerne, så tog de fortets nøgler med sig... som krigsbytte...

De beholdt naturligvis også deres danske geværer – lavet på *Geværfabrikken i Hellebæk*... og dette er så »nøglen« til fortællingen om Hammermøllen – for det var som sagt her de blev til – de berømte *DANE-GUNS*...

Lidt af et mirakel

Det er *meget* længe siden, for det skete i 1693... men – som i en drøm – har jeg stået med en *Dane-Gun* i hånden – nede i Afrika i det, der engang var Dansk Guinea – og år senere heroppe i Hammermøllen, der jo forlængst var lukket – og vandet slukket; men hvor drømmen er blevet til virkelighed: *HAMMERMØLLEN arbejder igen* – ved lidt af et mirakel – og en ret så imponerende indsats af en håndfuld historisk – *ikke blot »interesserede«*, men meget *entusiastiske* mennesker: En overlærer, en maler, en arkitekt og nok en overlærer der bogstavelig talt ud af intet genskabte Hammermøllen som hjertet i den gamle geværfabrik...

Inde i den gamle smedje er den legendariske lokalhistoriker Otto Westengaard-Hildinge ved at afrense de svære egetræsfundamenter til hammerværket, mens Vagn Kieler måler op. Endelig havde man fundet noget konkret at gå ud fra. Foto: Svend Engelbrechtsen.

Der var faktisk kun den tomme skal tilbage af det, der engang havde været Hammermøllen: Et stort, forfaldent hus med stråtag.

Det lå i udkanten af skoven – kun et bøsseskud fra Hellebæk Station (for nu at blive i våbentekniske vendinger, som man ville have kunnet forstå dengang, det hele blev lukket ned, inden også selve *Geværfabrikken* måtte dreje nøglen om i 1870).

De to kæmpe vandmøllehjul var

blevet fjernet. Vandgraven, hvori de havde arbejdet, var blevet fyldt op med jord. Essen og hammerværket var også væk.

For dog at udnytte de 200 kvadratmeter til noget, så indrettedes der tre beskedne lejligheder – med brænderum og pulterkammer.

Kun de kongelige initialer – Frederik V's – og årstallet 1765 sad tilbage i smedejern på den gavl, hvor vandhjulene havde været.

Det lykkedes arkitekten Vagn Kieler at rekonstruere Probérhuset på grundlag af dette foto fra 1858. Fotografen var Louise Thomsen.

Louise Thomsen har også fotograferet dette billede af Hammermøllen, som den så ud helt tilbage i 1858.

Huset stod og forfaldt... Og hvad skulle man stille op med hele herligheden? – spurgte Statsskoven. Den ejede nu Hammermøllehuset og havde ikke noget større ønske om at pøse penge i det, der var godt på vej til at ende som en ruin.

Det var i 1959 – og spørgsmålet blev stillet til Hellebæk-Aalsgaarde egnshistoriske Forening, der nogle år forinden havde skaffet Skoven af med et tilsvarende problem, nemlig det gamle *Probérhus* lige i nærheden.

Det var her, man afprøvede geværrerne – ved simpelt hen at affyre dem – og så håbe, løbet ikke eksploderede – for så måtte det jo kasseres.

Probérhuset havde sidst tjent som kalkkule for en lokal murermester, og det havde man i den elvte time reddet fra at blive jævnet med jorden.

Udfra et hundredårigt fotografi rekonstruerede arkitekt *Vagn Kieler* bygningen, og man genopbyggede skorstenen på fundamentresterne.

De nødvendige penge kom fra en gammel Hellebæk-dreng, Carl Hedblom, der ludfattig var emigreret til Amerika og havde gjort lykken dér.

Bevaringshistorisk var det en solstrålehistorie. Huset blev beundret og fredet – og nu skulle man så prøve at gøre kunststykket om.

En arkæologisk udgravning

Hvis vi dengang havde vidst, hvor enormt mange kræfter der skulle lægges i opgaven, så havde vi nok ikke turdet binde an med den, indrømmer arkitekten bag projektet, *Vagn Kieler*.

Det første og meget afgørende spørgsmål var, om der overhovedet var noget tilbage af mølleværket?

Hvis ikke, så ville der ikke være meget grundlag for en restaurering.

Derfor var det uægtelig med stor spænding, man gik igang med en arkæologisk sondering.

Første prøvegravning gav ikke noget; men Nationalmuseets mølleekspert Anders Jespersen fik dem til at grave dybere ned – og det gav resultat.

Man fandt de underste dele af hjulbrøsterne – de runde træskåle eller bundkar, som vandhjulene løber i – og ved hjælp af dem var det muligt at fastslå vandhjulenes diameter og bredde. Man fandt også trævandrenden, som ledte vandet videre fra hjulene.

Ikke til at stikke i!

En af de lokale, Svend Engelbrechtsen, prøvede at stikke en kniv i træet fra vandrenden; men det var stadig benhårdt og ikke til at stikke i.

Opmuntret af det gode resultat gik man derefter igang med at grave inde i selve hammermøllen og fandt her de svære egefundamenter for selve hammerværket – ligeså friske, som da de i 1765 blev lagt i den våde blåler.

Sådan kan man i dag opleve Hammermøllen med glødende kul i essen, og hvor lyden af vandet fra de to store hjul blandes med de kæmpestore blæsebælges astmatiske stønnen og vandhamrenes taktfaste slag mod ambolten...

Sådan oplevede maleren Constantin Hansen arbejdet i Den nye Hammermølle i Hellebæk 1859.

Man fandt også en murbue fra Christian IV's mølle på stedet – måske den, hvor de første pistoler blev smedet tilbage i 1601.

Det var vigtige spor, for man havde ingen tegninger eller opmålinger af værket; men til alt held havde maleren *Constantin Hansen* i 1859 malet det indvendige af »Hammermøllen i Hellebæk« – ganske vist den anden, men tilsvarende Hammermølle – og dette maleri samt Kielers opmålinger blev så grundlaget for arkitekten *Jens Christian Varmings* rekonstruktionstegninger – og det blev så

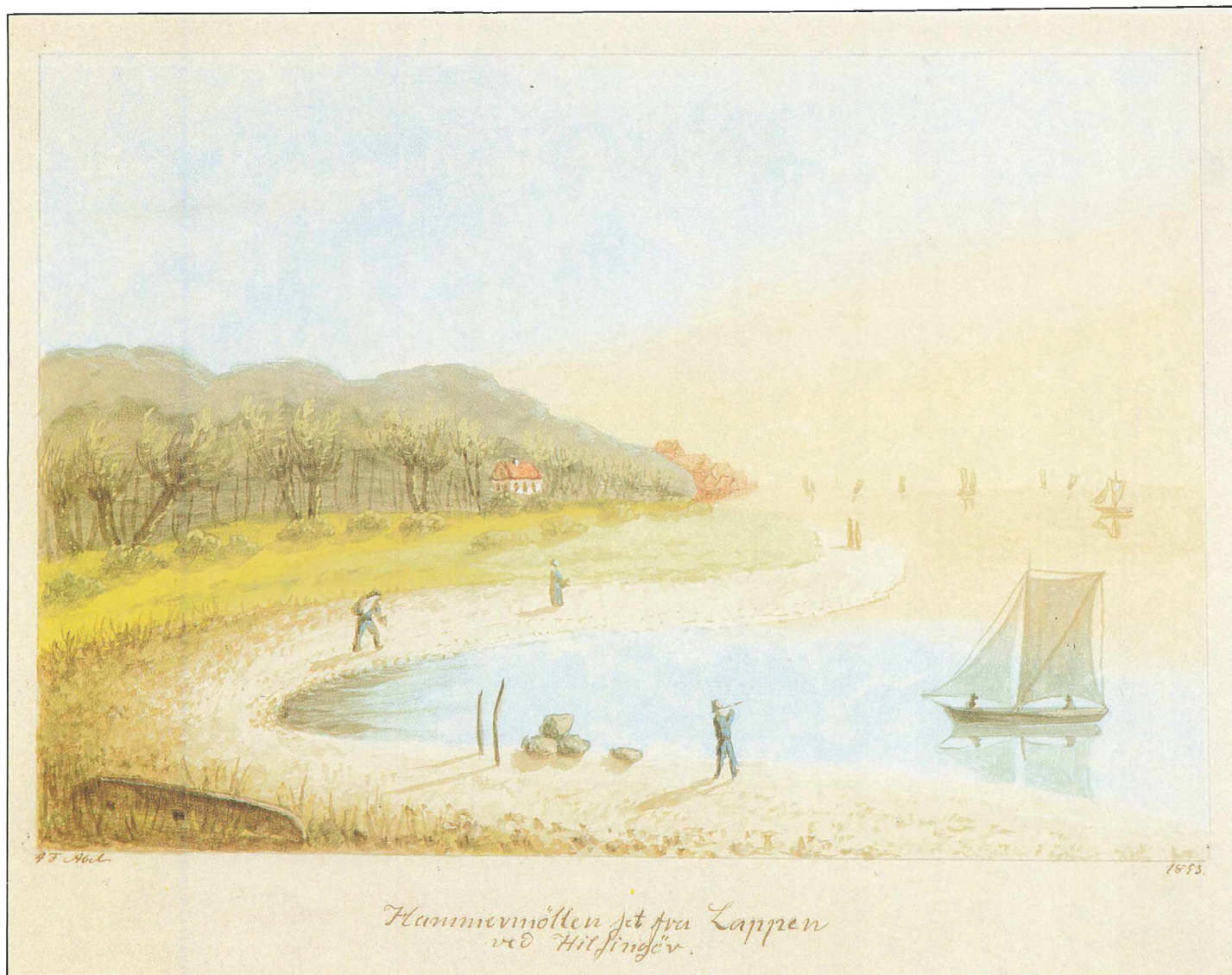
startskuddet for det kæmpeprojekt, der kom til at kræve mange penge, meget træ, store krav til håndværksmæssig kunnen – og ikke mindst en fast tro på, at det skulle lykkes.

Og nu ruller hjulene igen

Det kunne være svært at bevare gejsten. Da man endelig havde fået tilhugget, konstrueret og samlet de store vandhjul – det ene af dem med en diameter på 5,6 meter – så måtte de skilles ad igen, fordi man var læns for penge.

Men pengene kom ind – og så kunne man montere den 4 tons tunge hammeraksel... og sådan blev man ved og ved og ved... til man i 1982 kunne genindvie Hammermøllen og gøre regnskabet op: 2 millioner kroner havde det kostet plus for tæt ved en halv million kroner træ, skænket af Statsskovvæsnet – og så alle de frivillige timer, der ikke kan gøres op i penge. De gamle blæsebælge var som noget af det eneste bevaret – og gemt på et loft i – Bøssemagergade! De blev målt op, og man brugte så meget, man kunne, af de

Hammermøllen set fra Lappen – og set af maleren J.F. Abel i 1853, da der unægtelig ikke var brug for fartbegrænsning på Strandvejen ...

Den uniformerede mand med kikkerten er sandsynligvis en tolder, som holdt øje med, at intet skib snød sig forbi Kronborg og Øresundstolden. Lappen ligger lige overfor Marienlyst Slot. Det kgl. Bibliotek.

gamle beslag og piber – men måtte anskaffe fire hele oksehuder til bælgene.

Og i dag fungerer Hammermøllen igen – og vel i virkeligheden ligeså godt som dengang, den sidste smed slukkede for essen og de store hamre blev tavse – for mere end hundrede år siden.

Et øjebliksbillede

Ret beset var der i de gode, gamle dage seks vandmøller igang i Geværfabrikken – og selv om de gik i

stå for mere end hundrede år siden, så har *Constantin Hansen* altså gjort arbejdet i Hammermøllen lyslevende i et »øjebliksbillede«, hvor en af smedsvendene er ved at gløde et langt stykke fladjern, så det ad flere gange kan hamres til et rør – et bøsseløb omkring en rund jernstang – for til sidst at blive svejset sammen under en af de store vandhamre.

Det lyder let og ligetil – og er her meget forenklet.

I virkeligheden var det en omstændelig proces og krævede, at man mange gange glødede jernet i

essen og sidenhen gav det en omgang på amboltene, før det færdige resultat forelå... og så var det kun første del af processen.

Boret, filet, slebet, poleret

Herfra gik geværløbet – »rørpiben« til en anden vandmølle: *Boremøllen* for at få hullet i løbet boret ud i den rigtige dimension til, at en kugle kunne fyres gennem det...

I en næste proces blev det yderligere filet og poleret. Geværløbet skulle også slibes udvendigt på en

anden mølle: *Slibemøllen* – igen et præcisionsarbejde at få siderne lige tykke hele løbet igennem.

Men dette her var jo kun løbet... Inden den færdige »Dane-Gun« kunne leveres, skulle den skæftes oppe i et af husene i de gule husrækker i Hellebæks Bøssemagergade, hvor våbensmedene boede og arbejdede – og var stærkt specialiserede: En lavede flintlåsen, en anden sigtekorn, en tredje svansskruen til at lukke den ene ende af løbet med – en fjerde aftrækkeren... fjederen, kolbebeslaget, bajonet og ladestok...

10.000 geværer om året

Jo mere man bliver klar over, hvad der krævedes af arbejde for at lave et gevær, desto mere undres man over, at produktionen kunne nå op på en halv snes tusind geværer om året; men det var nu også rekord. Normalt lå produktionen et sted mellem 3.000 og 6.000. Men det er jo også anseelige tal.

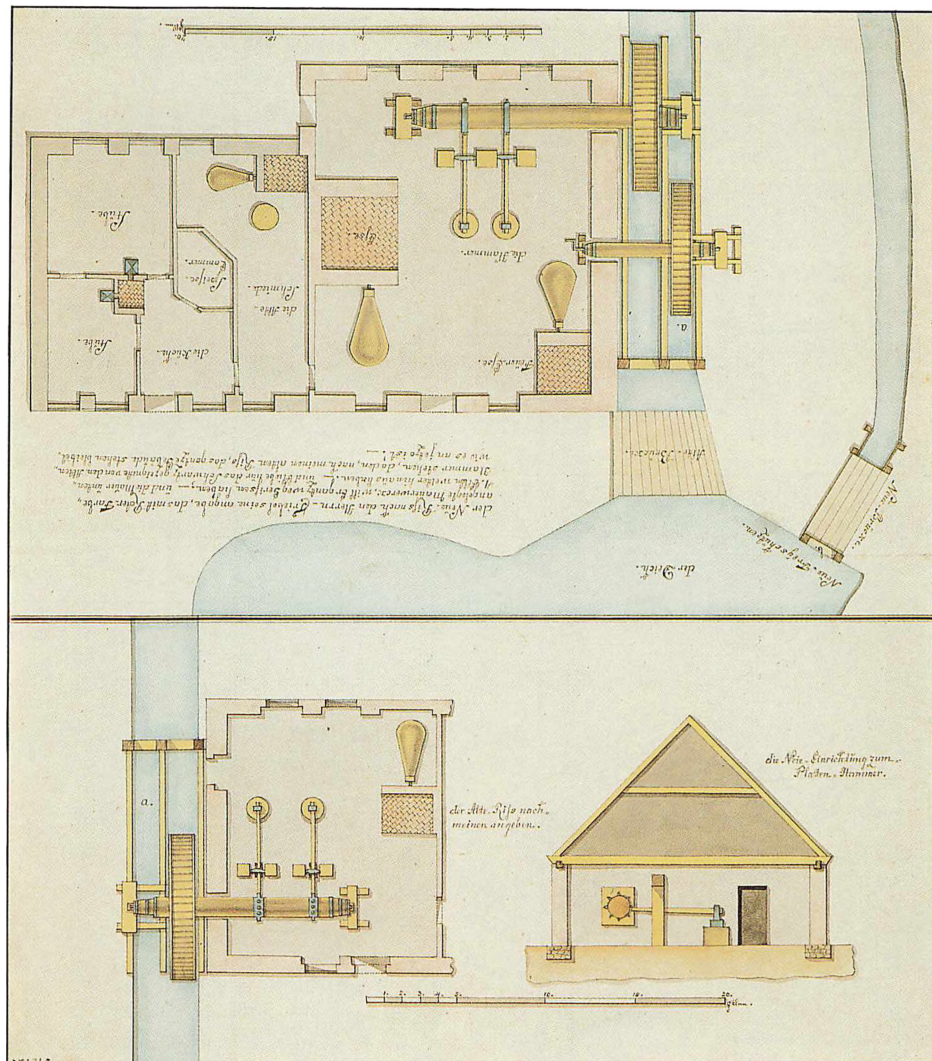
Ikke underligt, at Geværfabrikken i Hellebæk regnedes for en af landets største industrivirksomheder.

Man ydede sit til fædrelandets forsvar. Det var ikke Geværfabrikkens skyld, at det gik som det gik i 1807 – for da den engelske flåde stod ned gennem Øresund, blev 2500 »slavegeværer«, bestemt for Afrika, udleveret til Københavns Borgervæbning.

De gamle konger

Her går vi faktisk i *Frederik II's fodspor*, fortæller den entusiastiske lokalhistoriker *Svend Engelbrechtsen* på vej fra Hammermøllen gennem skoven. Brolægningen er fra hans tid, og det var ham, der i forbindelse med bygningen af Kronborg begyndte at anlægge dæmninger og møller herude.

Men det var sønnen *Christian IV*, der for alvor fik gang i møllerne – og

At Hammermøllen ikke er genskabt som den rene fantasi, fremgår af denne fine gamle tegning, som en tysk møllebygger lavede til Kronborg Geværfabrik. Men han var for dyr, og en anden blev sat på opgaven ... Det er ikke svært at se princippet: med at lade de to hamre drive af det store vandhjul – og blæsebælgen af det »lille«. Det kgl. Bibliotek.

våbenfabrikationen. 1601 blev der ansat tre bøssemagere, som deres første år smedede 57 pistoler – men det betydeligste – i hvert fald mest iøjenfaldende fra våbenfabrikationen i Nordsjælland under Christian IV – må helt givet have været »*De gamle Konger*« – et halvt hundrede kanoner, der efter kongens udtrykkelige bestilling skulle have hver sit kongenavn efter hans forgængere – tilbage i sagnhistorien.

Hammermøllen i Hellebæk arbejdede sammen med *Gjethuset* på Lundehave i Helsingør – og den første havde indvendigt møllehjul; men den både initiativrige og omskifte-

lige Kong Christian finder arbejdskraften uduelig, afskediger – og lukker Hammermøllen.

Det hele forfalder og lægges i ruiner. Pest og krig spiller ind. Kun kampestenmuren med vandhjulets leje står tilbage – og det finder man altså rester af ved udgravningen for nogle år siden.

Regimentskriveren, der blev industrimagnat

Der bliver gjort spage forsøg på at genoprette en våbenproduktion under Christian V. Det går op og ned – halter af sted, indtil værket i 1743

Dette er ikke noget luftfoto, men en rekonstrueret model af, hvordan Hellebæk så ud i 1826 – med de mange søer og møller i det kæmpe industrianlæg. Nu ligger der villaer på Strandvejen. Men Hellebæk har bevaret sit særpræg – med de fine gule husrækker, hvor våbensmedene boede og arbejdede. Foto: Arne Magnussen.

sættes på auktion og købes af den 42-årige overkrigskommissær *Stephan Hansen*, der var begyndt som regimentsskriver i Helsingør.

Han fik gravet nye kanaler, moderniserede, byggede og konstruerede og fik for alvor gang i bedriften. Det var i virkeligheden ham, der skabte et levedygtigt foretagende, der kom til at blomstre og blev en af landets største og vigtigste industrier.

Stephan Hansen fik eneret på at fremstille geværer i 20 år – og det blev tyve rige år, inden han solgte tilbage til staten for ti gange så meget som han havde givet.

Som den håndgribelige krone på

værket kunne han i 1765 bygge den nye Hammermølle færdig på stedet, hvor Christian IV's havde stået – og sætte de nedenfor viste initialer på bygningsværket.

↑ 1765

Forinden havde han ladet den flamske arkitekt Philip de Lange bygge det smukke lille slot Hellebækgaard (se billedet på side 6) og et smukt palæ på hjørnet af Strandgade i Helsingør med selve Øresunds Toldkammer som nærmeste nabo.

van Deurs

Han giftede datteren med en hollænder: Jean Christopher van Deurs, og de flyttede ind i det lyserøde palæ, der blev rammen om et nyt handelseventyr, mens Stephan Hansen selv trak sig tilbage til Fryden dal, det nuværende Torbenfeldt.

Han har været en fantastisk dynamisk person – regimentsskriveren, der blev industrimagnat – og man har længe ønsket at finde hans portræt – for det må jo findes...

Sønnen var lige så dygtig på sit felt og regnes for en af hovedpersonerne i forbindelse med bondefrigørelsen; men det er jo en anden historie...

De næste ejere hed *Schimmelmann*, og under dem fik Hellebæk-virksomheden navnet *Kronborg Geværfabrik* – og det blev et nyt spændende kapitel, hvor kunst og kultur rykkede op til Hellebækgaard – og om vinteren til grevernes andet og større palæ i Bredgade – det nuværende Odd Fellow Palæ.

Fabrikationen voksede – og de gule husrækker kom til i Bøsse- mærggade, der jo den dag i dag fortæller om det, der gjorde Hellebæk til mere end en idyl.

EFTERLYSNING

Hvis De efter at have læst artiklen skulle komme på ting, billeder eller breve med forbindelse til Hammermøllen og Geværfabrikken i Hellebæk, så vil man gerne vide det i Hellebæk-Aalsgaarde egnehistoriske Forening – adresse: Hammermøllen, 3150 Hellebæk. Og findes billedet af Stephan Hansen, vil oplysningen om det være årets julegave.

De Edssvornes Hus

Af Piet van Deurs

Alene navnet leder jo tankerne hen på noget mystisk, halvt gedulgt – og det kunne være en god titel på en spændende gyser.

Og det dækker i virkeligheden ganske godt over et meget langstrakt og hemmelighedsfuldt kapitel af *Geværfabrikkens* historie – fyldt med krudt og kugler, og det i ordenes egentligste forstand.

Det lyder kryptisk – og det *er* kryptisk!

ESPINGOL er løsnat, som det ville koste *de edssvorne* dyrt at røbe

– nemlig intet mindre end deres salighed!

Og Caroline Mathildes Vej er stedet, hvor de holdt til – de edssvorne.

Herinde bag de små ruder i det hyggeligt og fredeligt udseende bindingsværkshus arbejdede betroede mænd på at udvikle en våbenteknisk specialitet, der blev en grufuld forgænger for det moderne maskingevær, og som – hvis det for alvor var blevet sat ind i krigen i 64 – måske kunne have vendt krigslykken til dansk fordel – ihvert fald sinket

preussernes fremmarch. De tog jo ikke blot Sønderjylland, men nåede helt op til Skagen!

Forhistorien går tilbage til 1816 – altså kort efter Napoleonskrigene.

Den våbeninteresserede Frederik VI var året forinden med til Wienerkongressen, og selv om det var en fredskongres, så var der ingen, der for alvor troede på evig fred.

Kongen benyttede i hvert fald lejligheden til at indkøbe nogle specielt avancerede østrigske luftgeværer, der straks blev kopieret på *Geværfabrikken* i Hellebæk.

Meningen var at se, om det var noget for den danske hær.

»Den store hemmelighed« – *ESPINGOLEN* – er her kommet frem i dagens lys, velvilligt udlånt af Tøjhusmuseet, så den kunne sætte det gamle fredeligt udseende hus i dets oprindelige sammenhæng.

Vi fik kørt espingolen på en lastbil op til *åstedet*, og her blev den fotograferet for første gang nogensinde. Et af de mest spændende billeder – også et af de mest besværlige – der har været i *Folk og minder fra Nordsjælland* gennem tiderne. Foto: Arne Magnussen.

Den militært interesserede konge bevilgede også store beløb til at kopiere et andet våben, som en dansk søofficer havde set i brug på et nordamerikansk krigsskib, »Independent« – nemlig *ESPINGOLEN*.

En ordentlig salve

Den blev – håbede de indviede – et dansk trumfkort i det internationale våbenkapløb, der jo aldrig synes at skulle høre op.

Rent teknisk og meget simplificeret gik opfindelsen ud på, at man proppede ikke kun én, men mange kugler ned i geværløbet, der samtidig blev gjort meget langt.

Mellem kuglerne var der anbragt ladninger af langsomt brændende krudt.

Når den første ladning var antændt og den gennemborede kugle affyredes, så trængte ilden igennem og antændte samtidig næste krudtladning – og med uhyre korte mellemrum affyredes kuglerne efter hinanden.

For at gøre *espingolen* ekstra effektiv, svejsedes flere geværløb sammen – og effekten var en sand kugleregn – tæt ved et hundrede skud i minuttet!

Stort set den samme masseeffekt, som man senere tilstræbte med maskingevæernerne.

Den farlige ladning

Ikke underligt, at der satsedes meget på at gøre espingolerne effektive – og sikre.

Det sidste var nok det største problem – for selve ladningen var farlig, når kugler og krudt skulle stødes hårdt ned i løbet, og det hændte flere gange, at espingolerne eksploderede.

Men det ømmeste punkt var piberne, »geværløbene«, der jo udsattes for en hård belastning og enorm ophedning, når de store serier af skud blev affyret.

Derfor var det ikke blot et spørgsmål om at holde kæft, men også et krav om dygtigt håndværk og præcisionsarbejde, der stilledes til de edssvorne i den lange, hvidkalkede længe i Hellebæk.

Den store hemmelighed

Den første halve snes år var det i princippet kun løbene, der fremstilledes i Hellebæk.

De blev i al hemmelighed som halvfabrikata sendt til kanonstøberiet i Frederiksværk og her boret og slebet og færdigmonterede med prop i den ene ende, den såkaldte svansskrue.

Dels kneb det den første sommer med vandkraft til møllerne i Hellebæk. Vi kender jo situationen fra den tørre sommer. Dels troede man på denne måde bedre at kunne bevare de militære hemmeligheder.

Derfor blev det betragtet som lidt af en katastrofe, da et af løbene i nattens mulm og mørke blev tabt på en hemmelighedsfuld transport på landevejen mellem Rudersdal og Hillerød – og tilsyneladende aldrig fundet igen, fortæller historikeren *Jesper Godvin Hansen*, som er den, der har blotlagt og gravet i hemmelighederne omkring espingolen i afhandlingen »Probérhuset og Den store hemmelighed«.

For at sikre hemmeligholdelsen foresloges det kongen, at arbejdet skulle koncentreres til et enkelt værksted på Geværfabrikken i Hellebæk, og at de bøssemagere, der havde med espingolerne at gøre, skulle sværge på, at de ville holde deres arbejde hemmeligt.

Den svære ed

Der var allerede blevet talt med Grev Schimmelmänn om sagen, konstaterer Godvin, og man var blevet enig om, at arbejdet kunne foregå i fabrikkens værkmeesters bolig, og at der ikke var problemer for fabrikken

i at lave espingolerne helt færdige...

Og det er her, *de edssvorne* kommer ind i billedet:

»Jeg Peder Nielsen Bøsssemager-svend på Geværfabrikken ved Hellebæk lover og sværger ved den almægtige Gud at ville hemmeligholde Alt det hvorom jeg ved at gøre Raket Corpsets Vaaben fuldfærdige komme til Kundskab om; aldrig at behandle disse Vaaben i den Tilstand jeg nu skal sætte dem i, uden i det i Værkmesterens Bolig anviste Locale; aldrig at tillade nogen Uvedkommende at opholde sig der hvor jeg arbejder med disse Vaaben; aldrig med nogen Uvedkommende at indlade mig med at afgive Forklaring, eller ikkun at tale om disse Vaaben eller deres Forfærdigelse og til alle Tider – i hvilken Stilling jeg end maatte komme i fremtiden, at holde denne Tavsheds Eed ubrødeligen, det lover jeg: saa sandt hjælpe mig Gud og hans hellige Ord«.

I alt fabrikeredes over 2.500 espingol-løb på Geværfabrikken i Hellebæk – så det var mere end en grille...

Der udvikledes flere espingoltyper med flotte tekniske navne som »Divisions-Espingolen« og »Kolonnes-Espingolen«... og der var krudt i dem... så meget, at de ved serieaffyringerne sendte en hel røgsky i vejret og desværre herved gav fjenden mulighed for et godt sigte med kanonerne.

De kom aktivt i brug under 3-årskrigen med tyskerne 1848-50 med 12 divisions- og 4 kolonne-espingoler ved Sundeved og under andre træfninger i Sønderjylland, hvor de fulgte soldaterne i forreste linje og bidrog betydeligt til, at danskerne vandt, rapporterer Godvin.

Men i 1864 formåede de ikke at gøre sig gældende – og nederlaget til tyskerne blev samtidig espingolens endeligt. Og senere gjorde det moderne maskingevær opfindelsen overflødig.

Frederiksborg Statsskole i trediveerne

Af Bjørn Madsen

Forfatteren var ansat på Wiibroes Bryggeri fra 1951-1986. I starten som brygmester, og de sidste 30 år som direktør. At han forinden gik i en god skole, er man ikke i tvivl om, efter at have læst hans erindringer fra skoletiden.

Rektor L. J. Ring var en stor personlighed, en fremragende underviser og forfatter af mange lærebøger.

Selv om den af Christian IV grundlagte Frederiksborg Statsskole kunne fejre sit 300 års jubilæum i 1930, altså 58 år før de store festligheder i anledning af 400 års dagen for monarkens tronbestigelse i 1588, var statsskolen endnu i 1930'erne ingenlunde nogen stor skole, omend den med rette nød udbredt anseelse, med både mellemskole, realklasser og gymnasium.

Skolen lå dengang på nuværende Sdr. Banevej 4 i Hillerød, hvor den i 1834 var blevet opført, vist på tomten af Christian IV's oprindelige skole.

På den anden side af skolegården lå en gymnastiksal for drenge og en mindre for piger samt ovenpå lokaler til naturfagene. Endelig var disse afsnit i 1920 blevet forbundet med en højere bygning, som lukkede skolegården i den vestlige ende. Den

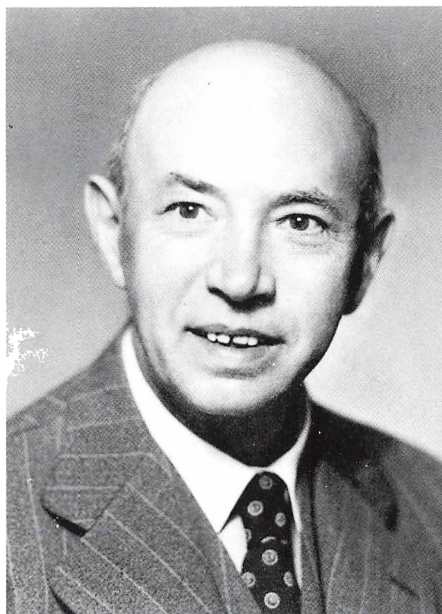
rummede en del klasselokaler samt øverst en sangsal i hele bygningens bredde. Denne blev brugt til almindelig sangundervisning og sammen-sang om torsdagen, men til morgensang kun om mandagen, hvor rektor benyttede anledningen til eventuelle meddelelser af fælles interesse.

Elevantallet var i skoleårene 1930-31 til 1936-37 kun 330-336, fordelt på 4×2 mellemskoleklasser a og

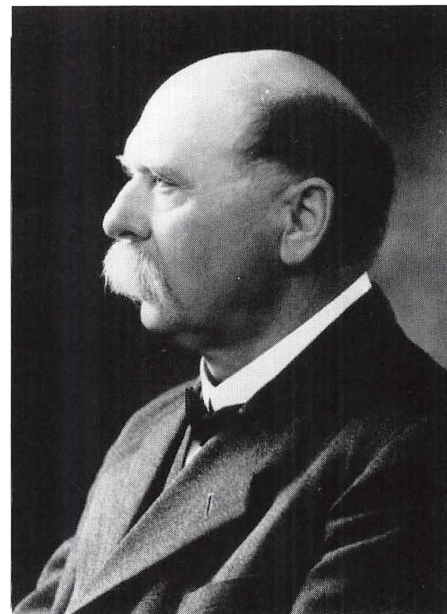
Adjunkt/Lektor Tvies kunne slå en knyttet hånd med knoerne i bordet med et brag, der kunne vække alle.

Lektor Hans Boisen lærte som sønderjyde aldrig rigtigt at udtale de bløde d'er, som nærmest blev til j-lyde.

Lektor Johan Repstock har desværre ikke her sin sorte kalot på, men hans format er tydeligt.

b, 2 realklasser a og b og 3×2 gymnasieklasser hhv. matematisk-naturvidenskabelige og nysproglige.

Selv blev jeg nysproglig, egentlig mod mit ønske – men har aldrig fortrudt det!

Skoleugen havde 6 dage à 6 timer à 50 minutter, altså en væsentlig længere undervisningstid end nutidens 5-dages uge à 6 timer à 45 minutter.

Skolen var en fællesskole, hvor pigernes antal i 1930 udgjorde 40% og i 1937 45% af elevantallet, hvilket forhold var næsten uændret til 1948-49, hvor pigernes antal var 46% af 371 elever.

Da det i dag synes at være en udbredt opfattelse, at gymnasieskolens elever dengang især kom fra overklassehjem, har jeg fundet det interessant at undersøge, om det nu også var sådan:

I skoleåret 1930-31 kom 10% af alle skolens elever fra akademiker-

hjem og 19% fra embeds- eller tjenestemandshjem. Denne opdeling er ganske vist ikke helt præcis, idet en del akademikere er med i de 19%, men næppe alle tjenestemandshjem kunne på den anden side kaldes særligt velstående.

7% kom fra lærerhjem, 4% fra direktør- eller fabrikanthjem, 22% var børn af forretningsfolk og handlende, 25% var børn af faglærte eller ufaglærte, 9% kom fra landmandshjem, oftest gårdejere eller mindre landmænd, og endelig 4% fra andre hjem. Altså bestemt ingen dominans fra overklassen.

Eleverne kom for egen regning ofte langvejs fra med alle befordringsmidler, idet Nordsjælland kun havde få gymnasier, med Helsingør højere Almenskole, og statsskolerne i Rungsted og Birkerød – hvilke sidste også var kostskoler – som nærmeste konkurrenter. Ikke uventet kom de fleste fra Hillerød-området.

Men en del kom helt fra Hundested, Frederiksværk, Frederikssund, Lillerød og Fredensborg, og dertil elever fra landsbyskoler med kun tre ugentlige skoledage, som f.eks. mig selv.

Selv mærkede jeg ingen forskelsbehandling fra lærernes side, omend en enkelt på dårligt nordsjællandsk kaldte mig formanden, men han var heller ikke for klog. Blandt eleverne så jeg ingen grupperinger, der specielt kunne henføres til social baggrund.

Da der oftest var ca. 50% flere til optagelsesprøven til mellemskolen, end der kunne optages, måtte skolen prøve at finde de 60-65 bedst egnede. Kun halvdelen blev optaget alene efter deres resultat ved prøven. Resten blev optaget med hensyntagen til deres proveniens, idet det stod rektor Ring klart, at man ikke kunne forvente, at børn fra landsbyskoler med tre ugentlige skoledage eller børn fra helt »uboglige« hjem kunne opnå lige så høje karakterer som f.eks. børn fra akademikerhjem, der havde gået i Frøken Mørks Skole eller Købstadskommuneskolen med seks skoledage om ugen. Det viste sig altid hurtigt, at de på disse kriterier optagne elever meget vel kunne klare sig lige så godt som de først optagne.

Disse oplysninger er meddelt mig af universitetsrektor, dr. phil. *Heinrich Bach*, der kom til skolen som adjunkt i 1930 – til stort held bl.a. for mig, der fik ham som lærer i alle syv skoleår.

Skønt først tilhænger af kun at tage dem, der klarede sig bedst ved prøven, måtte han senere give rektor ret i hans princip.

Rektor Ring var i det hele taget en skoleleder af usædvanligt format. Engang ved en translokation udtalte han, at vigtigere end karakterer var *karakteren!* – altså personens.

For at lære alle elever at kende havde han altid 1. mellem i geome-

Skolens ældste bygning på Sdr. Jernbanevej 4, set mod vest. I baggrunden Borella Hansens ejendom ved torvet.

Billedet er, ligesom billedet på den modstående side, malet i 1959 af Th. Kjølner, hvis far omkring århundredskiftet var lærer i gymnastik, skrivning og tegning på Frederiksborg Statsskole. Frederiksborg Amtsgymnasiums billedsamling.

Den samme hovedbygning, set fra skolegården med den nye fløj fra 1929 i baggrunden. På første sal i den gamle bygnings nærmeste ende lå gymnasiets kemi- og fysiklokaler med udsigt til pigernes gymnastiksal i stueetagen overfor. Drengene var angiveligt ganske interesserede i optik og afprøvede deres evner ved at bruge kikkerten mod levende mål.

tri, og uden nogen som helst form for kadaverdisciplin havde han elevernes fulde respekt skolen igennem.

Jeg har siden fra samme ovennævnte kilde fået at vide, at lærerne undertiden var utilfredse med ham, fordi han oftest tog elevernes parti i diverse disciplinære spørgsmål. Eleverne fik imidlertid ikke fornemmelsen heraf. Dog følte jeg det en enkelt gang, hvor førnævnte ikke for kloge lærer havde sendt mig til rektor, fordi jeg på grund af stærk forkølelse havde nægtet at gå med på sports-

pladsen (ca. 500 m fra skolen) i gymnastiktøj, fordi det regnede.

»Hvad har *du* så lavet?« spurgte rektor. Efter min forklaring forstod han mig udmærket, men mente dog med rette, at jeg burde have optrådt noget mere diplomatisk, og det var alt.

Selv om jeg kun havde haft ham som lærer i 1. mellem, viste han mig senere stor hjælpsomhed, da jeg efter sproglig studentereksamen gik på Statens Kursus for at tage adgangsprøven til Danmarks tekniske Højskole og Danmarks farmaceuti-

ske Højskole. Det varede et år på aftenhold og omfattede matematik, fysik og kemi med fuldt pensum og samme omfang som til matematisk naturvidenskabelig studentereksamen, så det kneb. Rektor fik adjunkt Rossing, der boede i København, til at give mig nogle privattimer, hvorefter jeg som den ene af fire kom igennem af et hold på oprindelig 18. Rektor sagde i øvrigt, at han altid gerne ville hjælpe en gammel elev. Men når det gik godt, skyldtes det også adjunkt *Bernhard Andersen*, som havde haft min klasse i mate-

matik i det sproglige gymnasium.

En fin lærer var også lektor, cand. theol. *Johansen*, der var skolens inspektør og som sådan havde gårdvagterne, hvorunder han bl.a. udmærkede sig ved lynhurtigt at kunne ordne slagsmål mellem drengene. Når det gik vildest til, kom han straks tilskyndet af den aldrig manglende heppen og hujen, hvorefter han med sin tynde, sorte stok tildelte den øverstliggende dreng et par kraftige rap på lårene. Det fik drengene op at stå til noget ekstra skældud, hvorefter sagen var afsluttet.

Kun tre lærere havde jeg gennem alle syv skoleår: adjunkt *Tvies*, adjunkt *Bach* og lektor *Repstock*. Særlig forskellige var de, men alle fremragende lærere!

Professor *Bach* fortalte mig engang en oplevelse vedrørende *Tvies*, som en dag stod i lærerværelset og rettede stile. Pludselig dukkede frk. *Gottlieb* op og besværede sig over hans datters manglende flid i matematik, hvortil *Tvies* erklærede, at han da var ligeglad.

»Nå, så kan jeg jo også være det«, sagde frk. *Gottlieb*. »Nej«, sagde *Tvies* og slog i bordet, »det kan De ikke, for De er hendes matematiklærer, det er jeg ikke!«.

Samme frøken *Gottlieb*, kaldet *Strop*, var angiveligt en særdeles dygtig og effektiv lærerinde, men måske lidt nervøst betonet.

Adjunkt *Bach* kom til skolen samtidig med min årgang og forlod den året efter vor studentereksamen, hvilket formentlig forklarer, at der opstod et specielt forhold ham og årgangen imellem.

Han var en enestående god og dygtig lærer og var samtidig lektor i tysk ved Københavns Universitet, hvor han kort efter studentereksamen blev dr. phil. En del af os overværede disputatsen, hvor en af opponenterne, professor L.L. *Hammrich*, pludselig kom til at sige »du« til ham i stedet for »præses«, hvilket var usædvanligt. Han blev ikke læn-

Adjunkt *Heinrich Bach* var en særdeles afholdt lærer ikke mindst blandt gymnasiets piger.

En anden yngre lærer, som må forblive anonym, undrede sig meget over dette, men som han sagde til mig år efter min afsked med skolen, kan mænd dårligt vurdere, hvem af dem der har sex-appeal, men »pigerne tager aldrig fejl«.

ge efter professor ved Aarhus Universitet. Da en kollega spurgte ham, hvem han anså for den værste konkurrent, svarede han, at han anså sig selv for den farligste for de andre.

Hans menneskelige tolerance var bemærkelsesværdig:

Da vi gik i 4. mellem, stod vi nogle drenge og hang i et vindue ud for lærerværelset i et frikvarter, idet et kraftigt regnskyl hjemlede ret til ophold på gangene. *Bach* stoppede op ved os og bemærkede: »Nå, står I her og hænger I slapsvanse!« Ja, det gjorde vi da. »Ved I overhovedet hvad slapsvanse er?« Og så sagde vi næsten i kor: »Ja, det er sådan en som Dem!«.

Trods dette ekstremt usømmelige svar sagde han kun, samtidig med at han truede med knyttet hånd: »Ved I overhovedet, hvad en slapsvans er?« og forlod os. Vi fandt jo så ud af, hvad en *Schlappschwanz* var!

Flere år senere mindede jeg ham om hans reaktion, som jeg fandt beundringsværdig, og han sagde da, at han jo selv havde givet bolden op. Det kan vel ikke undre, at min agtelse for ham steg endnu et par grader, og mange kunne lære af ham.

Selv bevarede jeg (sammen med andre af min årgang) forbindelsen med ham helt til hans død godt 70 år gammel, hvor alderen ikke havde præget hans udseende og intellekt.

Lektor *Repstock* var en ældre, stor og kraftig mand, der altid optrådte med sort kalot i timerne. Også han var en fremragende lærer, hvilket viste sig ved, at man faktisk ikke behøvede hjemmearbejde for at lære naturhistorie og geografi i mellemkolen eller naturfag i gymnasiet. Jeg havde et par morsomme oplevelser med ham:

I geografitimerne sad han på et bord ved siden af landkortene med en pegepind og derfor delvis med ryggen til klassen. Min gode kammerat *Balslev*, kaldet *Chingachgook* (en indianer), morede sig engang med at rive knaldhætter af med neglene. Det støjede ikke meget, men en blå røg steg hver gang til vejrs, så det gav lidt uro i klassen.

Balslev blev kaldt op og skulle have en »vinge«, til hvilket formål *Repstock* tog vielsesringen af sin kæmpestore hånd og skred til handling. Imidlertid lykkedes det et par gange *Chingachgook* at bukke sig, indtil han blev fastholdt med en ligeså stor venstre hånd. Det var ustyrlig morsomt, indtil også jeg blev kaldt op »fordi jeg skulle ikke grine ad en kammerat«, hvorefter jeg fik samme behandling trods samme afværge-manøvrer. Derefter fortsatte vi uforstyrret, som om intet var hændt.

Værre gik det engang i gymnasiet i naturfag, da et par piger morede sig med flere gange at løse mine snørebånd, hvorfor de fik nogle spark i enden – det kunne lade sig gøre, fordi jeg sad på bageste række, der var et par trin højere end rækken

foran. Derved blev jeg bortvist fra undervisningen, og da jeg følte mig urimeligt behandlet, deltog jeg i nogen tid ikke i undervisningen, men sad og læste i vort almindelige klasseværelse. Hvordan jeg kom tilbage, husker jeg ikke. Måske har hans søn Jørgen Henrik, der var en god klassekammerat intervenseret, men episoden efterlod intet nag fra nogen side.

Lektor *Hans Boisen* havde vi fire år i latin og i gymnasiet også i oldtidskundskab. Han var umådelig vidende og var en slags konsulent for de andre lærere, når det drejede sig om nyere historie, idet historie også var et af hans fag. Han var ret tør, og vi forsøgte af og til at få en diskussion i gang, ofte om spørgsmålet republik eller monarki. Det endte altid hurtigt med, at han erklærede, at Kongen jo passede sit arbejde, og det skulle vi da også.

Når nogen oversatte latin lidt hurtigt, sagde han med rette »læg så den oversættelse væk«, uagtet han aldrig flyttede sig fra sin plads. Han tiltalte os med navn, altså altid i 3. person, medens hans kolleger sagde »De« til os.

Når en elev svarede galt, kunne han f.eks. sige: »Det mener Kaj ikke«, og når så Kaj svarede: »Jo, det mener Kaj«, sagde han roligt: »Det skulle Kaj ikke mene, for det er forkert«.

Det var dog ikke i hans timer, jeg spillede 66 med min gode sidekammerat Marie Steen, med hvem jeg også drak Münchener-øl fra Wiibroe – dog ikke i timerne, men i klassen.

Lektor *Esther S. Hansen* havde vi i fransk i gymnasiet. Hun var ikke blot særdeles rar, men også virkelig dygtig som underviser.

Da vi for en del år siden kom ind på at holde ferie i Frankrig, havde jeg næsten glemt sproget. Men takket være flittig læsning af franske bøger kom det igen, tillige med hendes undervisning, der omfattede sange, vittigheder og ordsprog, som

er vældig nyttige ved tilegnelsen af sprog, så jeg kunne ikke lade være med at sende hende et brev og takke hende, hvad der glædede hende så meget, at jeg senere af og til besøgte hende. Hun forærede mig to fine skindbind med *La Fontaines Fabler*, udgivet i 1761, idet hun med rette mente, at jeg ville skønne på dem, som hun kaldte for sit klenodie i reolen. Hun var meget bange for, at jeg ikke skulle nå at hente dem, hvorfor hun havde lagt en seddel med mit navn og adresse i hver af dem.

Få år efter vi mødtes igen, døde hun. Æret være hendes minde – hun var et langt mere enestående og værdifuldt menneske, end vi var klar over i gymnasiet.

Selv om det naturligvis var en stor forandring at komme til Frederiksborg Statskole fra Landsbyskolen, gik integrationen praktisk talt gnidningsløst, dels fordi skolen var god, og dels fordi vi jo alle var nye uanset proveniens. Nogen særlig disciplin mærkede man egentlig ikke, den var der bare. Og de cirka 60 nye elever fulgte blot reglerne.

Klasselærerbegrebet kendtes ikke. Rektor var chefen, over for hvem man uvilkårligt rettede sig uden hænder i bukselommerne. Når der blev ringet ind efter frikvarter, gik man ind i tilfældig orden – men i orden. Det var naturligvis også nødvendigt at opføre sig korrekt, for det var et privilegium at være Frederiksborgenser, og skolen kunne bortvise uønskede elever – og gjorde det, omend kun sjældent.

I gården havde 3. og 2. G hver sin krog med bænke i solsiden, reserverede for dem alene. Når læseferien skulle begynde, afleverede 3. G'erne krogen til 2. G'erne, hvilket var en særlig begivenhed med ofte versificerede taler og afspisning af Othello-kager fra bager Budde. Det var virkelig en mærkedag, som vel næppe har kunnet bevare sit præg i den nye nu så store skole, som kun har de mange gymnasiaster i 3 år.

Der var en hygge i den gamle skole, som var knyttet alene til den. Og endnu lever mange Frederiksborgensere, som med glæde og taknemmelighed tænker tilbage på deres skoletid på Søndre Banevej.

Studenterbilleder fra 1937. Forfatteren er nr. 4 fra venstre i bageste række.

Livet på landet var ingen romantisk drømmetilværelse

Af Karl Nielsen

Der manglede aldrig arbejde i 1920'erne – og gøremålene var naturligvis helt andre end i dag: Brændenælder til grisene blev høstet med le, vand blev båret i to spande på et åg, der blev kørt tang og slået sten til skærver.

Forfatteren har prøvet det hele og lægger ikke fingrene imellem i sin enestående fortælling.

Sædemand, tegnet af Kristian Kongstad.

Hvis nogen spørger mig, vil jeg svare, at i den tid jeg har kendt tilværelsen – altså i tyverne og trediverne – vil jeg så afgjort svare: »Surt og tri-vielt!«.

H. C. Andersen skrev, at »der var så dejligt ude på landet«.

Det er selvfølgelig rigtigt. Især hvis man kan sidde i en skyggefuld have med et glas øl, og så se på, at de andre knokler. Det kan jeg også se på i timevis – uden selv at blive svedt!

Der er en del såkaldte »sødsuppeforfattere«, som gennem tiderne har set det som deres opgave at romatisere livet på landet, uden at jeg kan se det egentlige formål med det. – Hvis der altså overhovedet har været noget formål? Udover selvfølgelig at skrive en bog der kunne sælges!

Personligt er jeg mest tilbøjelig til at tro, at de selv kun har set landlivet fra den skyggefulde herregårdshave!

Som regel er det i overvejende grad høsten, der er blevet hævet til skyerne, som noget af det dejligste og mest festlige der fandtes. Virkeligheden var en noget anden, og da især så langt tilbage, som da man

brugte le til at hugge sæden med – læg mærke til, at jeg skriver »hugge«. Det er kun i litteraturen det blev kaldt »meje«. I det daglige slog man græsset, og man *huggede* sæden!

Men nu det med at bruge en le. Det ser så legende let ud, men er ikke altid »bare lige«. Skal man gå med en le fra morgen til aften, kan det smerte over lænden, som var der jaget en gloende strikkepind gennem rygmarven.

Jeg kan berette om, hvorledes jeg selv lærte at bruge et sådant redskab, for det gælder nemlig ikke *kun* med at kunne bruge leen, uden at jage den i jorden – eller at fægte op i luften med den.

Der gælder i mindst lige så høj grad om at kunne både slibe – og ikke mindst at kunne stryge den. For kan man ikke holde skæret i orden, kan man lige så godt opgive at bruge le!

I 1925 – hvor jeg var ti år – købte mine forældre en lille landejendom, så lille, at den nærmest hverken var til at leve eller dø af. Derfor måtte far gå på arbejde ved siden af, hvis der altså var noget arbejde at få.

Af samme grund var det så nød-

vendigt, at lille jeg fik lært det mest elementære landbrugsarbejde, således at mor og jeg klarede det derhjemme, mens far var ude. For så at supplere den sparsomme høhøst, købte far vejgræs til at høste som hø. Der blev dengang afholdt en årlig auktion over kommunens vejgrøftegræs. Ikke fordi det gav det store beløb i kommunekassen. Det var nærmest kun et symbolsk beløb, man gav for det. Det egentlige formål var at få vejkanterne slået, inden de forskellige planter kastede frø. Græsset *skulle* derfor være slået inden en bestemt dato!

Der måtte jeg så med ud allerede som ti-årig, for at lære at bruge en le – hvad der nu ikke er så lige til for sådan en knægt, og så på de skæve vejkanter! Utallige er de skideballer, jeg inkasserede, for far var en utålmodig læremester, og gjorde jeg ikke *straks* som han foreskrev, havde han den indstilling, at så var det fordi jeg ikke *ville* forstå, hvad han mente.

Det var ikke spor bedre, når vi hver dag til middag og til aften skulle slibe leerne. Der var ingen asfaltveje, kun grus, som bilerne hvirvlede ud i vejgræsset, og det var derfor

nødvendigt at slibe to gange om dagen.

Vi havde hver to leer med, og det varede 20-30 minutter med hver at slibe, så det var adskillige omgange, jeg skulle dreje på slibestenen. Det kunne jeg som regel heller ikke gøre godt nok, og så skældte far ud igen. Og det blev ikke bedre, da jeg efter slibningen skulle lære at stryge leen. Den skal nemlig altid stryges inden man kan hugge med den!

Men jeg kom da efter den svære kunst at bruge en le, og det kom mig »tilgode« i min senere tilværelse som bondeka'l, for det blev altid mig, der skulle ud og redde det korn, som var slået ned af regnen, og som selvbinderen derfor ikke kunne tage. Mejetærskere havde man end ikke hørt om. Det er et efterkrigsfænomen!

Men jeg havde nogle andre »romantiske« gøremål i mit barndomshjem.

Noget af det, der betalte sig bedst for smålandbruget i de år, var smågriseavl. Derfor havde vi som regel to eller tre grisesøer, og i den tid de bare gik og »ventede«, skulle de have en masse at æde. For det meste grovfoder, for de måtte ikke blive for fede.

I vintertiden bestod dette grovfoder hovedsageligt af roer, der blev hakket fint. I sommertiden var det altid brændenælder.

Det var selvfølgelig mig, der skulle afsted efter nælder, hver eneste dag, så længe der overhovedet var nogle at skaffe.

Jeg måtte længere og længere

bort – op til 3-4 km – for at skaffe tilstrækkeligt med *friske* nælder, for det nyttede ikke at komme med de gamle og tørre. Dem åd de ikke!

Jeg græd mine modige tårer over de nælder, men der hjalp ingen Kære Mor.

Om vinteren havde jeg andre plager. Vi havde en gammeldags kamstensbrønd, som lå omkring 80 meter fra huset, nede på marken, og man trak vandet op ved at hægte en spand på enden af en lang stang, og bar det så hjem i to spande på et åg.

Det var min opgave hver dag – også på skoledage – at hente vand hjem til køerne og hesten. Det var usandsynligt meget, de kunne drikke. Det var altid med at få skoletøjet af og komme i de gamle klude, og så ud og slæbe vand, *inden* der blev tale om selv at få noget!

Der skulle også skaffes brændsel. I det hele taget blev man aldrig arbejdsløs ved landbruget. Inden længe efter forårsarbejdet var det tid at hakke roer, et arbejde der kræver en verden af tålmodighed.

Derefter kom kornhøsten, så skulle der skrællepløjes og harves, hvorefter det var tid at tage kartofler op. Det kunne godt kræve sin mand at gå krumbøjet for at pille op. Trediedagen var som regel den værste, når man skulle ud af sengen om morgenen. Lår og bagparti var så ømt som en byld. Men som de dele efterhånden kom i orden, var man også gerne færdig med kartoflerne.

Lige så slemt – eller måske værre – var det at tage roer op. I vore dage

kører man med en maskine, dengang foregik det med håndkraft. Man trak roen op med den ene hånd, og havde i den anden en halvstor kniv til at hugge toppen af med. Man havde to eller tre rækker med ad gangen, som så blev smidt sammen i én, og kommet til vejs ende, vendte man om og havde andre to-tre rækker med tilbage. Disse blev smidt i samme store række, og mellem to af disse rækker kørte man så med en vogn og samlede sammen.

Jeg måtte være med til at tage roer op allerede som ti-årig, og jeg peb over, at det gjorde ondt i ryggen, men det eneste svar far havde, var: »*Hold din kæft dreng, du har jo ingen ryg!*«.

Jeg har en stærk mistanke om, at min senere lange lidelseshistorie med ischias og ondt i ryggen oprindeligt har sin rod i denne »romantiske barndomsalder«! At arbejdsbørn så i tidligere generationer måtte ud og tjene som bønder på et endnu tidligere stadium, gør ikke sagen bedre. Min far måtte således ud allerede som otteårig!

Og at jeg så for mit eget vedkommende selv gjorde sagen endnu værre på et senere tidspunkt – hovedsagelig grundet uvidenhed – ændrer heller ikke særligt meget ved de uheldige forhold, som var fremherskende på landet i de år!

Jeg skulle oprindeligt have læst videre, og det ville jeg gerne. Skolekommissionen, der bestod af sognepræsten og et par kommunalt valgte husmænd – havde skaffet mig friplads på mellemskolen, som der var noget der hed dengang. Det var første trin på vejen mod realskole og senere gymnasium.

Men det var kun selve undervisningen, der blev gratis. Undervisningsmateriale, samt transport frem og tilbage til Hillerød – cirka 20 km – skulle far selv betale. Det ville koste omkring 600 kroner om året, hvad der var det halve af fars årsind-

Sådan gik det til i 1920'erne ... Helsingør Bymuseum.

tægt. Så det var der med det samme sat en solid stopper for!

Dette forekom da jeg var omkring tolv år, så jeg måtte fortsætte med at hente nælder i sommervarmen, og bære vand om vinteren, samt traske rundt på hesteomgangen, når far og naboen tærskede.

Det skete som regel, når det var sne eller slud. For så var det jo ikke vejr til andet. Drengen, der måtte gå ude i vejret, var der ingen der tænkte på!

Det var forresten et af de stykker arbejde, jeg heller ikke kunne gøre tilfredsstillende. Hestene var ikke synderligt glade for vejret, så de benyttede enhver chance til at slappe lidt af.

Kort efter lød det ud fra ladedøren: »Se så at få lidt fart på de kramper. Tror du vi kører til begravelse?«. Så måtte krikkerne have en påmindelse af pishen, men snart: »Hvordan fanden er det du kører. Er det meningen du skal smadre det hele?«. Det *var* ingeniende nemt at få forstand af!

Som konfirmationen nærmede sig, blev jeg godt nok spurgt, om ikke der var noget, jeg kunne tænke mig at lære? Det havde der muligvis nok været, om man dér langt ude på landet havde kendt andre muligheder end murer, tømrer eller smed.

Ingen af dem tiltalte mig særligt, og smed kunne der slet ikke være tale om. Det turde jeg ganske enkelt ikke.

De 90% af smedens arbejde bestod dengang i at beslå heste, og som fem-seks årig havde jeg set en smedsvend blive sparket halvt ihjel af en tosset krikke. Så det var udelukket!

Tilbage var så kun at komme ud og tjene hos en bonde, og det var jeg ikke så ked af. For så slap jeg da væk fra det kedsommelige arbejde, hjemme. Jeg var dengang ikke klar over, at det på en gård var det samme om igen, som regel i forstærket grad,

og at man tit blev til grin, hvis der var noget, man ikke kunne klare – eller ikke kunne løfte. Det animerede jo til at anstrenge sig yderligere, og tit løfte på noget, man slet ikke kunne magte.

Således var jeg ikke mere end godt 16 år, da jeg bar sække fra et tærskværk. Det vil sige sække med 100 kg korn – eller mere – først 70-80 meter over en toppet stenbro, og derefter op ad en ikke alt for god trappe, tømme af og ned efter næste sæk.

Da jeg var 17½ år, gik jeg 2 km ad landevejen med en sæk korn på nakken. Herved tjente jeg en kasse øl (50 bajere), som vi var fem mand om at drikke!

Heller ikke dette tror jeg, at ryggen havde særlig godt af!

I det hele taget var det på den egn – Stenstrup ved Hornbæk – alt afgørende, om man var stærk, altså kunne løfte eller bære mest muligt, om man kunne stemme dette eller hint op i én arm, osv osv.

Om aftenen havde vi alle mulige tossestregere for af den art, som f.eks at »trække kæp«, hvilket vil sige at to satte sig overfor hinanden med fødderne mod hverandre. Så fik man en kraftig kæp i hænderne, og så var det med at trække den anden op.

Man trak så det knagede i ryggen og sortnede for øjnene, før man gav efter for den eventuelle overmagt.

Heller ikke det har ryggen godt af!

I de tider havde bonden næsten »hals- og håndsret« over for folkene, selv om det *var* blevet *noget* bedre, set i forhold til den forrige generation.

Således har jeg oplevet, at vi en stormvejrsnat i november eller december blev purret ud klokken et om natten.

Vi skulle til stranden og køre tang op, inden vandet eventuelt tog det igen. Vi raslede ned gennem Hornbæk-skoven i buldrende mørke, blot for at opdage, at vi ingeniende var

de første, og at de bedste pladser allerede *var* beslaglagt.

Vi kørte tangen op i en stor bunke, oppe på mere tørt land. Det vi så ikke havde med hjem til middag og til aften samme dag, hentede vi så hjem i løbet af vinteren, således at der aldrig var den mindste chance for arbejdsløshed.

Tang er et eminent godt isoleeringsmateriale, så det blev brugt til at dække kartoffel- og roekuler med. Til foråret kunne det så anvendes som gødning, altså en slags genbrug!

Men den kolde morgen, hvor vi var nede og køre tang op, havde vi da en svag forventning om et morgenmåltid, der var bare *en lille smule* bedre end det sædvanlige tynde tepjask, og et stykke skrabet margarinebrød. Men nej, det var på vanlig vis. Jeg har alle dage afskyet!

Og dog, da vi kom hjem til middag, var der en bajer til maden. Det var vel nok flot!

Tænk en gang: Fire timers ekstra natarbejde pint ud af folkene, for kun én bajer – som kostede den uhyrlige sum af 29 øre!

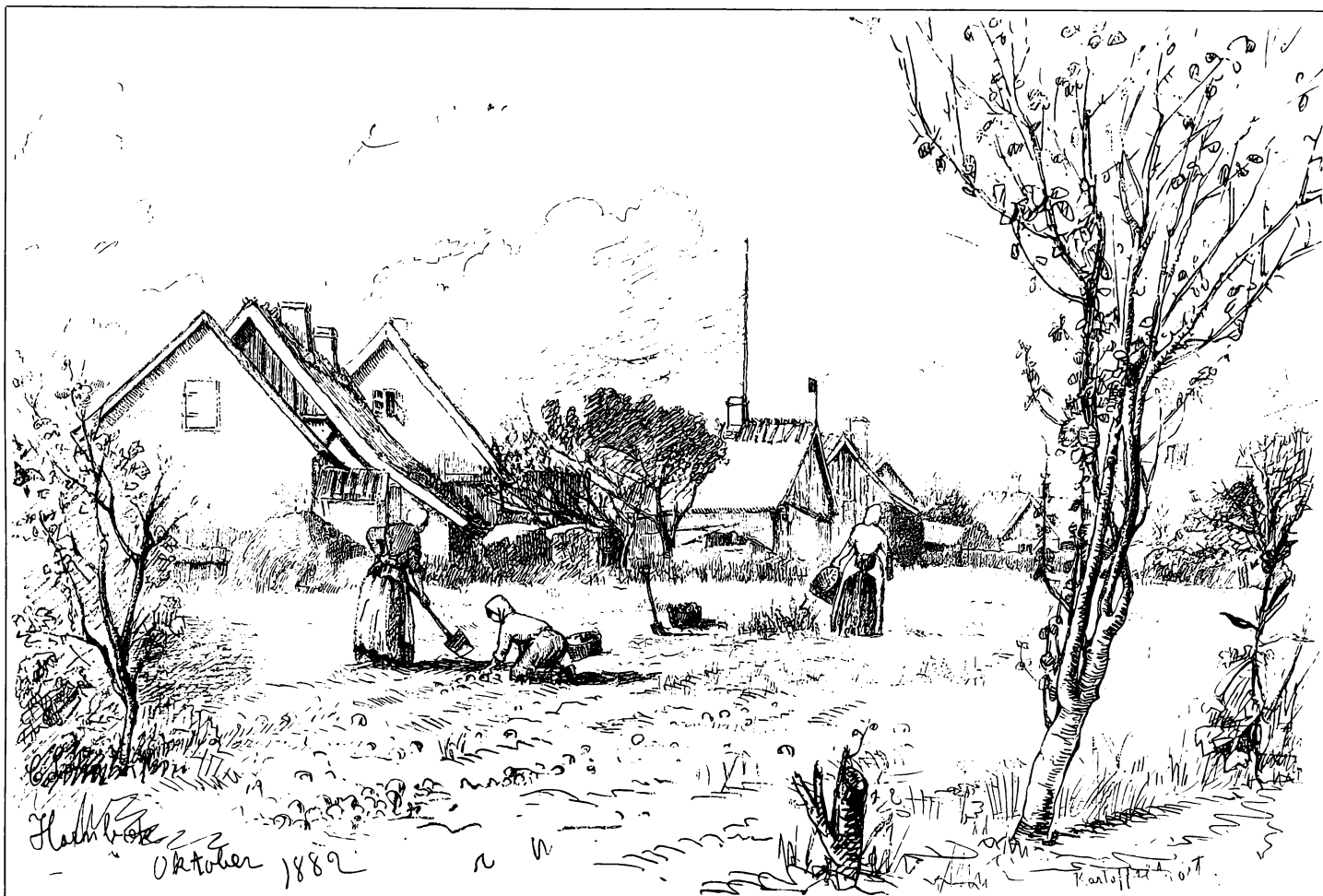
Men vejret *kunne* altså være så tosset, at det end ikke var vejr til at hente tang hjem. Så kunne man tærskke, eller man kunne lave langhalm til at tække med. Alle gårde havde stråtag dengang. Eternittage er et efterkrigsfænomen.

På mange jorder i det nordøstlige Sjælland er der masser af sten. Det er en reminiscens fra istiden – de er slæbt ned af isen, fra de skandinaviske fjelde. Når man pløjede om efteråret, stødte man jævnlige på større eller mindre sten, som så skulle fjernes fra marken – hvis det altså var muligt.

Kommunerne skulle bruge masser af sten til landevejene, og man så dengang skærvebunker langs alle veje.

Nogle bønder solgte straks stene til kommunen, mens andre valgte

Kartoffelhøst i Hornbæks sandede jord. Mesterligt tegnet af Carl Locker til Illustreret Tidende.

selv at få dem slået til skærver og ligeledes selv køre dem ud til de veje, hvor de skulle bruges. Jeg har oplevet at være med til både at slå sten – og at køre dem ud.

Et andet vinterarbejde, der dengang påvilede landboerne, var snekastning. Kommunen udpegede en snefoged. Det var »borgerligt ombud« og kun noget vedkommende kunne sige nej til, hvis særlige omstændigheder gjorde sig gældende.

Denne snefoged afgjorde når og hvor, der skulle kastes sne, og tilsagde så folk til det.

Bønderne betalte skat efter størrelsen af »hartkorn«, og det var også den måleenhed, der afgjorde, hvor mange mand den pågældende skulle stille med til snekastning.

Et sted jeg var, skulle man således stille med 1½ mand pr. dag. Det kla-

redes på den måde, at det blev skiftevis én mand og to mand hveranden dag.

En noget lignende ordning var gældende, når der var tale om brandvagt, efter en ildebrand!

Når vinteren så endelig var til ende, var det tid at begynde forårsarbejdet i marken, hvilket var ensbetydende med endeløs trasken bagefter en harve i løs jord, måske i både tre og fire uger. Lægmsklerne kunne i denne tid blive lige så ømme, som i efterårstiden med kartoffel- og roeoptagning, og det hændte – hvis det var tørt i vejret – at man blev totalt hudløs i skridtet, således at hvert eneste skridt var en ulidelig pine!

Og så kørte ellers »svikmøllen« efter samme mønster som tilforn.

Ikke så sjældent blev man forholdt hurtigt ked af en plads og

glædede sig til, at det skulle blive den første maj – eller november – hvis det var sommerhalvåret.

Blot for at komme hen et andet sted, hvor arbejdet var det samme på en måske lidt anden måde, og måske endda endnu mere kedeligt end det man havde forladt?

Efter soldatertiden i 1935, kom jeg i en plads, hvor jeg havde været en gang tidligere, som 15-årig – og som min plads nummer to.

På den allerførste plads, jeg havde haft, var der en voksen søn hjemme som forkarl. Han havde dengang ikke sparet mig, når det drejede sig om at håne og chikanere mig, hvis der var noget jeg ikke kunne magte. Da jeg så året efter kom til Svinggården i Borsholm, som i parentes bemærket ejedes af en svoger til denne

spradebasse, havde han heller ikke sparet sig.

Da jeg så nu – som 21-årig, for tredje gang fik kontakt med ham, begyndte han igen at skulle være den toneangivende.

Min husbonds, altså svogeren, gav ham endda en advarsel, om at han kunne ske gik for vidt, og at han risikerede at få ørene i maskinen.

»Nå-eh, det *kunne* da være at Karl kunne klare den affære«, mente bonden.

Min forhenværende plageånd mente stadig, at jeg var den knægt, som han kunne behandle, som det passede ham, og han gav mig hånlige og snøftende et puf.

Nu havde jeg imidlertid fået nok, og animeret af det, min arbejdsgiver nys havde sagt, væltede jeg fyren om i en bunke halm og avner, og med et

solidt tag i nakken på ham kørte jeg hans hoved rundt i al skidtet, mens jeg hele tiden mindede ham om forskellige episoder: »Ka' du huske – og ka' du huske?«.

Da jeg syntes, han havde fået nok, lod jeg ham slippe fri, spændt på, hvad min husbond nu ville sige? Men han holdt med mig:

»Det har du rigtigt godt af, svoger, så måske du kan lære at holde din kæft en anden gang!«.

Det siger sig selv, at jeg var stolt »som en kat med et ålehoved!«. Jeg havde aldrig senere vrøvl med bondens svoger. Han nøjedes med at skule til mig.

Den gård i Borsholm var forøvrigt det sted jeg har været, hvor der var de bedste arbejdsforhold, jeg kom til at opleve.

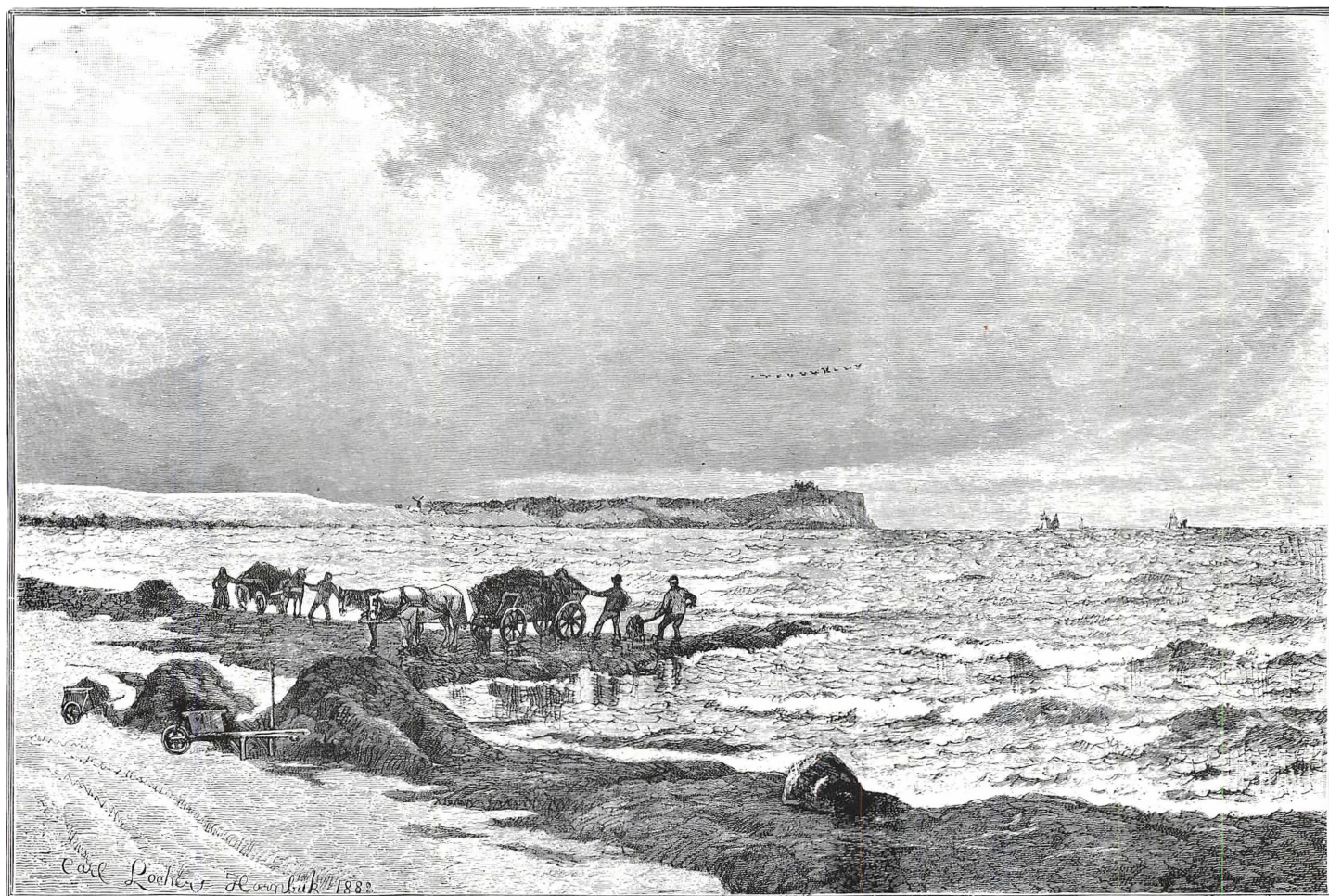
Vi var to voksne karle og en voksen mand som fodermester. Bonden arbejdede også altid selv med og tog fuldt ud sin tørn. Dertil kom så, at vi havde regulære arbejdstider.

Som det eneste sted, jeg har været, kiggede vi selv på uret, når vi begyndte vores frokost omkring ved otte-tiden. Vi havde en halv time. Det samme igen til middag, hvor vi havde en hel times hvil.

Der var også bestemt tid at holde fyraften, og det var ikke som de forrige steder, at vi så spændte fra i marken – og derefter påbegyndte hjemturen. Nej, her spændte vi fra, således at vi kunne være hjemme og have hestene sat i stald, og være helt færdige til den fastsatte tid.

Man havde på den gård en foreningshingst opstaldet, og de forskellige bønder kom så fra tid til anden

Om vinteren blev der kørt tang, der blev brugt til gødning. Tegning fra Hornbæk af Carl Locker.

Tørvetilvirkning kunne nok give ømme rygge. Tørvemassen skulle tages op af mosen, og derefter skæres og æltes, formes og udlægges til tørring på jorden. Træsnit fra Illustreret Tidende.

med deres hopper til bedækning.

Ikke sjældent skete den slags, enten efter fyraften – eller om søndagen. Det kostede en bestemt sum til foreningen, og hvis det var udenfor normal arbejdstid, måtte vedkommende bonde slippe en daler til den af os – eller til os begge – hvis vi var med til seancen. Det hændte, at de prøvede at »glemme« denne daler, men det skulle vores egen bonde nok minde dem om, så det prøvede de kun én gang.

I det hele taget var denne mand uhyre regulær. Således kom han ind på vort kammer en søndag formiddag, slængede sig på kanten af bordet og snuppede en cigaret fra en pakke der lå på bordet, og gav sig så ellers til at sludre om alting og ingenting. Vi anede jo nok, at der var et el-

ler andet, og mente at han ellers nok havde råd til selv at købe sine cigaretter.

Men det hele var også kun en indledningsmanøvre, for nu kom det: »Jeg fik forresten den plag solgt godt, og i har jo været med og haft jeres »hyr« med den, så her er lidt til tobak«.

Hermed smed han 25 kroner til hver af os på bordet, og det var en anelig drikkeskilling i 1936, næsten en halv måneds løn! Jeg har ikke kendt andre bønder, som kunne finde på den slags.

I nogle egne af landet siges det, at folkene kommer med, hvis bonden skal til gilde, eller med ind ved bordet, hvis han selv havde fremmede. Den slags var utænkeligt i Nordsjælland, også på den her omtalte gård.

Der var bare én lille undtagelse fra reglen:

Havde bonden gilde, fik vi samme slags mad. Bagsiden af medaljen var blot, at vi aldrig fik noget, før alle de fremmede var færdige, og det var ikke altid lige sjovt. Jeg oplevede en gang ikke at få aftensmad før klokken elleve om aftenen. Så gjorde jeg vrøvl, og i løbet af fem minutter var der gåsesteg til alle. Jeg tror, at de ganske enkelt havde glemt os.

Jeg håber, at jeg med disse linier har givet et lille billede af tilværelsen på landet, altså for den, der måtte tjene andre. Selvfølgelig har det ikke været muligt at gå ret meget i detaljer, for så kunne det nemt være blevet en afhandling på flere hundrede sider. Og det var ikke hensigten.

Esbønderup-degnens bogsamling

Af Asger Egelund Møller

Forfatterens tipoldefar var Jens Smith, den »meget duelige« skolelærer på Esbønderup gamle Rytterskole. Han ejede en uerstattelig bogsamling, der senere gik op i luer. Men ikke desto mindre nåede bøgerne at præge de senere slægtled.

I Poul Martin Møllers klassiske roman – torso »En dansk Students Eventyr« optræder en huslærer, Candidat Jens Hansen. Ham har forfatteren ikke meget tilovers for. Vi hører, hvordan Candidaten med »dyrisk Velbefindende« lagde sig til rette under sin salig fasters »tunge Hvergarns Fjærdyne«. Hans ånd svang sig aldrig ret langt over denne hvergarnsdyne, der havde fulgt ham i alle hans studieår, og som vejede »sine stive syv Lispund«.

Men Candidat Hansen var på sin vis en belæst mand, der med selvfølelse viste sin bogsamling frem. Henvendt til sin gæst, »den krøllede Frits«, siger han:

Paa disse fire Hylder staaer saamænd enhver Bog, som jeg har terpet igjennem, inden jeg kom saa vidt, som jeg nu er. Det er ret fornøjeligt at kunde saaledes med eet Blik overse sin Videnskabelige Løbebane, ligefra Rasmussens ABC til Haenleins Indledning. Saa kan man see, der er endeel at gaae igjennem for Enhver, der giver sig paa den Vei«.

Candidat Jens Hansen hed i virkeligheden Søren Helms. I 1830 rykkede han ind paa Esbønderup Præstegaard med kone, børn og bog-

samlingen, der beviste, at han var en lærd mand.

Men præstens bøger imponerede slet ikke de sognebørn, der fik adgang til hans studereværelse. De havde set en bogsamling, der var både større og smukkere, nemlig hos degnen Jens Smith.

En landsbylærer og degn, der ejede mange og dyre Bøger, kunne ikke være helt almindelig. Det var Jens Smith bestemt heller ikke.

Han var født i Gjøel ved Limfjorden. Her havde præsten, Peter Jungersen, fattet interesse for den fattige, men opvakte dreng og hjulpet ham til at studere. Han kom på Blågårds Seminarium og tog i 1794 eksamen med karakteren »meget duelig«. Præsten i Gjøel havde altså ikke taget fejl af hans evner.

Det daværende Blågård Statsseminarium (ikke at forveksle med privatseminariet af samme navn, der blev oprettet i 1859) havde et dårligt omdømme blandt præsterne, men det må altså ikke være nået til Gjøel. Man begik på seminariet den fejl at lade eleverne snuse til alt for mange videnskaber, så de blev selvbevidste, ja ligefrem opblæste, og bildte sig ind, at de sad inde med større kundskaber end deres forestatte, præsterne. Det kunne præster-

ne naturligvis ikke være tjent med.

Noget tyder på, at også Jens Smith fra Gjøel havde taget skade af opholdet på den altfor moderne dannelsesanstalt, Blågård Seminarium. I biskop Münters visitatsbog læser man, at bispemåtte påtale den unge degn selvbestaltede omformning af gudstjenestens indgangsbøn. – Ordret står der at læse under 13. maj 1818:

»Sem. Smith meget duelig; han havde forandret Bønnen i Kordøren, hvilket jeg bad ham at lade være med for Fremtiden«.

Var Jens Smith ikke helt upåklagelig som degn, så høstede han til gengæld idel ros som skolelærer. Bispemåtte noterer efter overhøringen af eleverne fra Esbønderup og Nødebo:

»Jeg var især tilfreds med Esbønderup Skole, hvis brave Lærer, Seminarist Jens Smith, fortjener Ros«.

Skolelæren var forøvrigt ikke ukendt med biskoppelig anerkendelse. Allerede i 1801 skriver biskop Balle (efter overhøring af de store elever i kirken):

»Kirkesanger og Skolelærer Smith synger godt og catechiserer med Liv og Varme«. Og efter overhøringen af de små elever i skolen noterer biskop Balle: »Skolelærer og Kirkesanger Smith underviser med Held og catechiserer ypperligen«.

Sidste gang, Jens Smiths navn forekommer i en visitatsbog, er i 1841. Her skriver biskop Mynster:

»Læreren Jens Smith er næsten 80 Aar, Sem. fra Blaagaard, skal have været meget brav, men nu afældig. Hjælpelærer er hans Søn Vilhelm Smith, 29 Aar, Seminarist fra Joenstrup ... «.

Året efter biskop Münters besøg i Esbønderup døde den gamle skolelærer. Men han blev husket længe; ikke mindst for sin nidkærhed med at sætte de store drenge i arbejde på den jordlod, der hørte til skolen.

Esbønderup Kirke omkring 1890. Tegningen er lavet af malermester Martin Olsen, »Essebo« i Esbønderup. Han var en særpræget personlighed, der også beskæftigede sig med lokalhistorie. Blandt andet hævdede han, at kirken var bygget på et voldanlæg fra den tidlige middelalder, og senere udgravninger har vist bekræftet hans teori. Hans søn var kunstneren Arnold Olsen.

Drengene var glade for at blive sendt ud på marken. Det var bedre end at sidde i den beklumrede skolestue. Men de voksne snakkede om, at det ville være rimeligere, hvis knægtene fik lov til at gøre gavn derhjemme, i stedet for at arbejde gratis for skolelæreren.

Jens Smith fik begribeligvis meget ud af sin jordlod. Desuden fik han jo »Højtidsoffer, Sportler, Accidentser« samt naturligvis lærerlønnen, som gerne måtte have været noget større. Men alt i alt var det slet ikke så dårligt. Jens Smith fik råd til at købe bøger. Hans åndelige behov var stort, og derfor voksede hans bogsamling støt. Der var mange smukke bøger imellem, illustreret med kobberstik og med guldskrift

på ryggen. Og han blev ved med at købe bøger. Hans bogsamling blev en seværdighed i landsbyen. Her faldt pastor Helms med sine slidte skolebøger helt igennem.

Den næste ejer af bogskabet med det dyrebare indhold var skolelæreren datter, Mette Margrethe Kristine Smith (1804-87). Hun var gift med en snedker fra Esbønderup Skovhuse, Johan Peter Larsen Egelund (1796-1887). De vogtede trofast over det kostbare stykke indbo og sled ikke meget på bøgerne.

Næste slægtled, der overtog bogsamlingen, var deres søn, Hans Theodor Egelund (1848-1920). Han var snedker som sin far; men hans kone, Johanne Bruun (1845-1925) var ikke fra egnen. Hun var guld-

smededatter fra Ribe, og kom fra et hjem, hvor boglæsning regnedes blandt livets fornødenheder.

Den tanke lå derfor nær, at nu var gamle Jens Smiths bogsamling kommet i de rette hænder. Bøgerne blev nu igen ikke blot værdsat, men også forstået af begge ægtefæller. Og der købtes nye bøger til.

Sidste kapitel i bogskattens historie blev dog lidet opbyggeligt.

Esbønderup var et fattigt sogn. Krybskytteri og tyveri hørtes til dagens, eller retter: til nattens uorden. Sådan havde det vistnok altid været. En af Pastor Helms' sønner, den senere realskoleejer i Korsør, Henrik Steffens Helms, fortæller i sine erindringer om en begivenhed i sin

Esbønderup gl. skole omkring 1900. Bygningen er den samme som *Esbønderup Rytterskole*, der – ligesom andre rytterskoler – blev opført i begyndelsen af 1720'erne. Den blev revet ned omkring 1910 for at give plads til den nye skole. Foran står lærer Halskov med hustru og barn.

barndom, som han aldrig kunne glemme.

En morgen i det sene efterår, da præstegårdens beboere vågnede, så de, at der var brudt hul i muren ind til spisekammeret. Tyvene var gået grundigt til værks. Der var ikke mere tilbage af forsyningerne til vinteren.

Tyvene var den lokale jordemoders berygtede sønner. Men der skete dem ikke noget, for de ville ikke tilstå. Og birkedommeren domfældte aldrig en forbryder, før der forelå en tilståelse. Derfor opnåede birkedommeren kun, når han havde med forstokkede forbrydere at gøre, at de nægtede alt. Det var for øvrigt netop den birkedommer, som Hostrup brugte som model til Birkedommer Krans i »Eventyr paa Fodreisen«.

Hos snedker Egelund lod tyvene spisekammeret være i fred. De vidste, at hos en håndværker var der ikke meget at hente. Derimod blev der jævnligt stjålet brændestykker af brændestakken uden for køkkenet. Hvem brændetyvene var, vidste snedkeren nogenlunde godt. Men

det nyttede naturligvis ikke at sige noget. Den der stjæler, lyver også.

Snedker Hans Egelund affandt sig med svindet i brændestakken, ligesom hans far havde gjort. Men hans kone, guldsmededatteren fra Ribe, var fra sin hjemby ikke vant til, at man tog regelmæssige brugstyverier til efterretning. Det var ikke rimeligt. Naturligvis kunne det siges, at tyvene var fattige, men de var også dovne. De gad ikke, som de fattige koner, gå i skoven og sanke brænde. Det var langt mere bekvemt at forsyne sig med snedkerens bræn-

Esbønderup Kirke omkring 1900 – før restaureringen, som fandt sted i 1942-43. Begge billeder på denne side er lånt fra Græsted Lokalhistoriske Arkiv.

de, der stod parat til brug, savet og kløvet.

En dag lånte hun sin mands tømmerblyant og mærkede de øverste lag i brændestabelen med store kryds. Måske vilde tyvene så holde fingrene fra de mærkede brændestykker.

Men hendes kendskab til forhædede tyvekneægtes tankegang var utilstrækkelig. Da de opdagede, at brændestykkerne var mærkede, blev de så fortørnede, at de satte ild til snedkerboligens stråtag.

Heldigvis undgik beboerne at indebrænde, men hvad de fik reddet af indbo, var begrædelig lidt. Også bogskabet med de uerstattelige bøger gik tabt.

Tilbage blev som minde om fordums herlighed kun én bog. Den havde været udlånt, da huset brændte. Det var 3. bind af Thomasine Gyllembourgs »Hverdags-historier«.

Branden følte som en katastrofe, også af snedkerens otteårige datter. Hun havde kort forinden fået en dukkevogn foræret af velstående slægtninge i København. Et så fint og kostbart stykke legetøj var aldrig før set i Esbønderup. Dagen før branden havde hun leget sammen med en jævnaldrende veninde, og de havde aftalt, at veninden skulle komme igen næste dag – som var søndag – og så skulle de fortsætte legen med dukkevognen. Men næste morgen var hele hjemmet og dukkevognen væk. Der var kun en askehob tilbage.

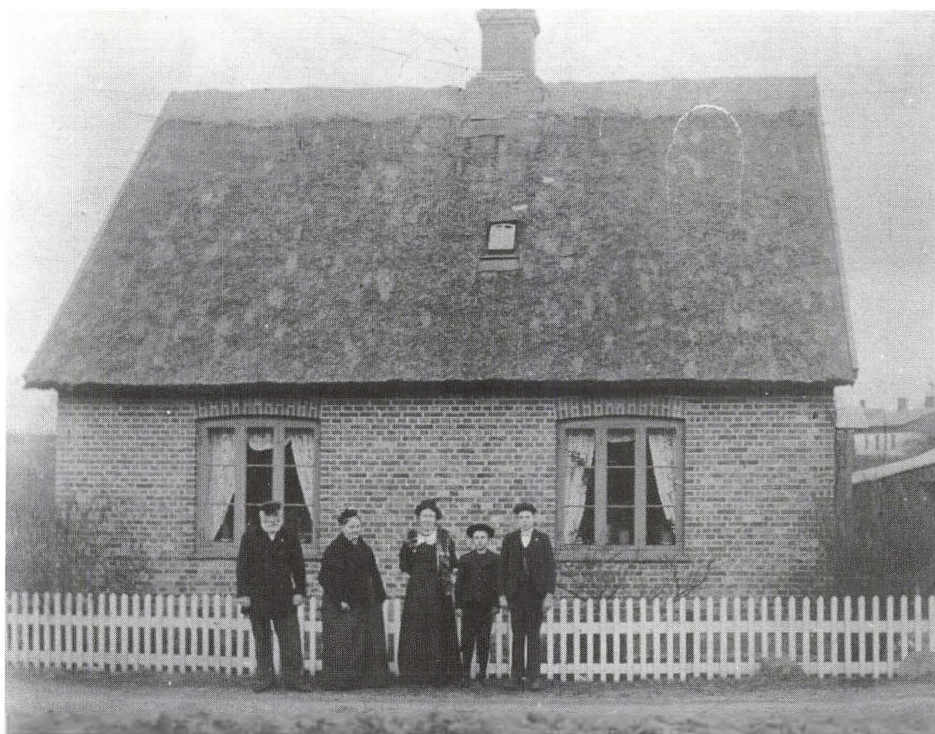

Hans Egelund lod ikke sin bolig genopføre paa brandtomten. Han valgte en dalsænkning lidt neden for det gamle snedkeri. Det nye hus var ikke ret stort. Midlerne var knappe. Men det var et godt, grundmuret rødstenshus, som senere ejere har fundet værd at ofre forbedringer på. Stråtaget er blevet erstattet med fast tag, og vinduerne er udskiftede. Det er nu et pynteligt lille hus, hvis historie og forhistorie de nuværende beboere næppe kender.

Bogsamlingen kunne naturligvis ikke genskabes. Snedker Egelund havde heller ikke lyst til det. Han havde lært at sande skriftens ord om, at man skal ikke samle liggende-fæ, som møl og rust fortærer. Han købte Indre Missions sangbog »Hjemlandstoner« og efterhånden nogle få gudelige skrifter.

En undtagelse fra den religiøse litteratur var anskaffelsen af Johannes Helms: »Grib – en Fortælling fra Kulsvierlandet i Kapertiden«. Johannes Helms havde et godt omdømme i Esbønderup. Han var jo søn af salig pastor Helms og huskedes især for sin smukke fødelands-sang: »Jeg elsker de grønne Lunde«. I hans hjemegn kunne man udpege den høj, sydvest for snedker Egelunds værksted i Esbønderup Skovhuse, hvor sangen var skrevet, eller i hvert fald undfanget. Herfra kunne man i klart vejr tydeligt se Kullen og kunne naturligvis i digterens barn-dom også se de mange sejlskibe i det nordlige Øresund på vej til eller fra toldklareringen ved Kronborg.

I december 1920 døde den 72-årige snedker Egelund ganske pludselig efter et virksomt liv lige til det sidste. Som den beskedne mand han var, har han sikkert aldrig forestillet sig, at hans navn mere end et halvt århundrede efter hans død ville dukke op i en bog i forbindelse med hædrende omtale af hans virke. Ikke desto mindre skete det i Politikens

Snedker Hans Egelund, fotograferet i marts 1908 foran sit nye hus sammen med sin hustru, datter, brodersøn og en snedkerlærling.

mangeårige chefredaktør Hakon Stephensen's erindringsbog: »Sådan var det. Erindringer fra trekvart århundrede« 1974.

Her fortælles, at forfatterens far, Københavns politidirektør, »laa paa Landet i Esbønderup«. Her lærte han snedker Egelund at kende og fik sympati for den i bund og grund pålidelige håndværker.

Da politidirektøren besluttede at bygge et landsted ved Furesøen, rådførte han sig ikke med nogen arkitekt, men tegnede selv huset, bistået af Hans Egelund, som ikke blot fik overdraget alt tømrer- og snedkerarbejdet, men også fik til opgave at skaffe alle de andre håndværkere, der blev brug for. Landsby-snedkeren kom altså til at virke som en slags entreprenør – og det klarede han til bygherrens fulde tilfredshed. »Gyvelholm«, som landstedet kaldtes, blev helt, som politidirektøren havde forestillet sig.

Det var næppe alene på grund af faglig dygtighed og usvigelig ærlighed, at landsbysnedkeren fik over-

draget opførelsen af det store landsted. Men politi-direktøren har været glædeligt overrasket over, at han i Esbønderup Skovhuse, der dengang for en københavner måtte være en fjern afkrog af landet, kunne træffe en mand med en viden og horisont, der gjorde ham værd at tale med og ikke tale ned til som en sølle almuesmand.

»Blind er bogløs mand«, siger et islandsk mundheld. Og i sine første halvtreds år var snedker Egelund ikke bogløs. Bøgerne nåede at præge ham, inden en samvittighedsløs stymper afbrændte de uerstattelige bogskatte.

Den eneste bog, der blev tilbage som erindring om fordums herlighed, var – som nævnt foran – 3. bind af Thomasine Gyllembourgs »Hverdagshistorier«. Den indtager nu hæderspladsen i min lille bogsamling, som er for intet af regne imod den, der fandtes i Esbønderup gamle Rytterskole, da min tipoldefar, den »meget duelige« skolelærer Jens Smith regerede der.

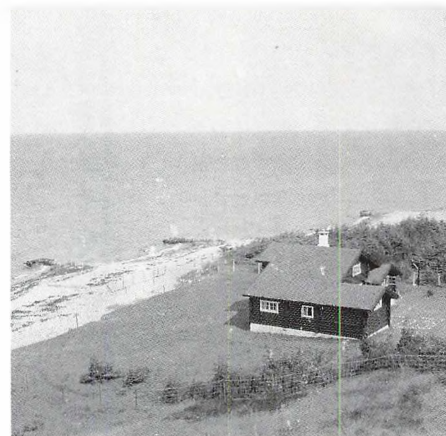

Gillelejeferie i tyverne

Af Uffe Kjær

Gilbjerg er toppen. Ikke alene på kortet, men også på listen over Nordsjællands smukkeste steder.

Her hengav Søren Kierkegaard sig til »erindringens syssel«, og det samme gør artiklens forfatter, der illustrerer sin fortælling med gamle fotografier fra familiealbummet.

Vi er på Sjællands nordligste naturlige punkt med lyng, graner, sand, hav og sol.

»... og så skal De dreje ind ad den vej, hvor der står: Al motorkørsel forbudt!«

Mine fire år var nok til at fange paradokset, og endnu et fulgte, da mor og far blev voldsomt interesserede i noget tømmer, der syntes tilfældig lagt på en mark. Kærligheden til paradokset har jeg fælles med Søren Kierkegaard, der endda blev verdensberømt på det, og endnu ét har vi fælles: kærligheden til Gilbjerghoved.

Nu var tømmeret faktisk ikke et paradoks. Jeg blev siden klar over, at det var afbindingspladsen for vores sommerhus, min barndoms para-

dis: »Blokhuset på Gilbjergstien«.

Vi er i 1922, og en teolog, der vist hed Richard, havde specialiseret sig i »norske huse« til feriebrug. Tilgiv anførselstegnene – jeg er siden blevet klogere. Det var et dejligt hus med gas, vand, wc, telefon og en pejs, hvor ilden buldrede i påsken, ved weekend-besøg og på kølige sommeraftener. Men absolut ikke elektricitet! Solnedgangens blege farver, sommernattens trylleri og indbæringen af petroleumslampen, som vi alle samledes om, måtte ikke ødelægges af det skarpe lys.

Huset blev så færdigt sidst på sommeren, at vi kunne flytte ind og

få besøg af hele den store familie. Vi, ja men far måtte hver dag køre til København, og han kom sjældent tilbage før sengetid. Men han glædede sig over turen fra parkeringspladsen med de vilde roser og ned ad skrænten. Han glædede sig, så vi kunne høre ham bryde ud i sang til sommernattens pris – for selv en almindelig samtale på stien kunne tydeligt høres nede i huset.

Allerede året efter skete der *for* meget: Far blev meget syg, vi fik en lille søster. Og få dage efter døde far. Forståeligt nok havde mor vel svært ved at begynde på ferieforberedelserne, men der fandtes en mirakel-

Bag mor ses »pressefotografens hus«, det eneste på kystsiden for Gilbjergstenen.

Far med sine to drenge, Uffe og Preben, på en af sine alt for få feriedage.

Bente, Thilde og Libbe svinger kulturens fane gennem vaskebaljerne. Rent skal det være, og rent bliver det.

Bente vil vise, at hun gerne hjælper Christiansens med et og andet. Det var her, vi købte friske grøntsager og gedemælk.

mand: vor chauffør Jensen. Han kunne ALT! Han forklarede simpelt hen, at vi ikke skulle køre, men sejle til Gilleleje, og han havde en fin motorbåd. Vi lagde altså ud fra Hellerup Havn og tøffede nordpå i den årle morgen – uden at ane, at vi røg lige ind i en storm! Stævnen stejlede, og skruen snurrede over vandet. Bølgerne slog ind, så motoren kortsluttede – men Jensen kunne alt, og hen under aften lagde vi til ved »vor høfde«. Vinden havde lagt sig, og alt åndede fred, mens båden lå for svaj som en silhuet i den synkende sol.

Nu kommer en storm sjældent alene. Og næste morgen hang de sæ-

reste ting til tørre overalt, blandt andet pengesedler, for Jensen havde helst mange kontanter med sig. Jo, han var i nattens mulm og mørke gået ud for at se efter båden – uden held. Så bad han vores unge pige følge ham, og så svømmede han ud og fandt den, dykkede ned og svømmede ind i kahytten for at hente det mest værdifulde. Og han gjorde det endda flere gange, for Jensen kunne alt! Sært nok husker jeg ikke, da fiskerne pilkede den op dagen efter. Der er to slags mennesker: de, der var med på den tur, og resten. Desværre er der kun to af de rigtige tilbage: min søster, der med sine få

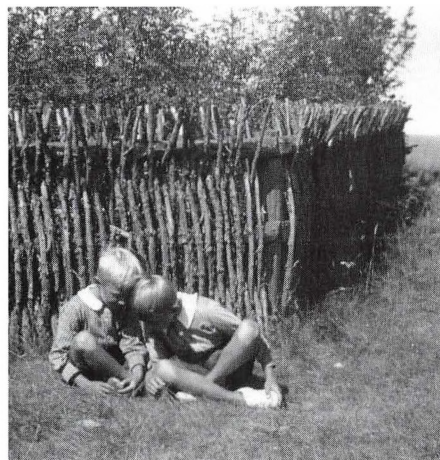
uger næppe husker meget, og så mig – for succes'en blev ikke gentaget.

Dengang var Gilleleje sig selv. Hovedgaden var ikke en svag afglans af Hollywood i halvfemserne, Nakkehoved sendte sine blink ind i huset, og kun et ensomt hus lå mellem os og Gilbjergstenen, der var et herligt mål for aftenture i den synkende sol. Til bakkefesten kunne man sejle med fiskerne til fyrskibet, som vi havde samme fortrolige forhold til som til månen. Jeg troede, at overskuddet gik til dem, der drattede ned ad bakkerne. Gad vidst hvor mange, der påskønner Fabers geniale og fremsynede idé? Og endnu stod

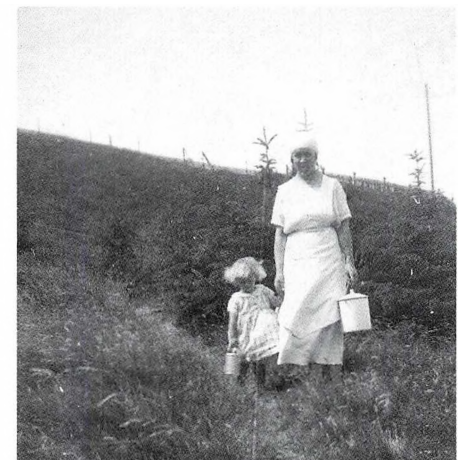
Preben og Uffe på Gilbjergstien, som er vejen ud til den store, vide verden –

– og bl.a. til stedet, hvor mælkeemanden kaldte kunder til med sin klokke, og –

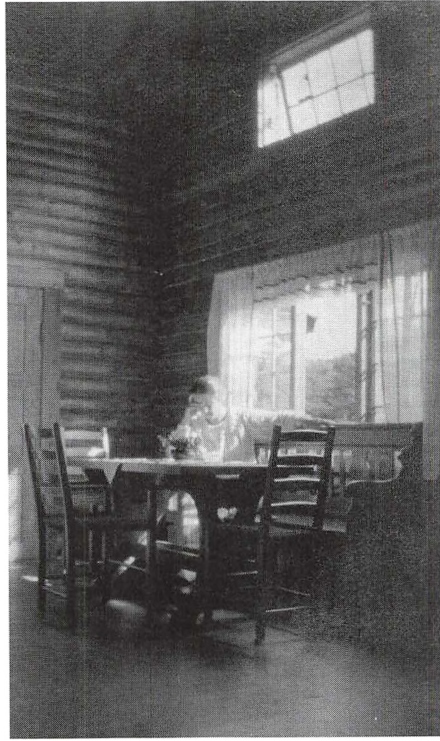

– så var der altså ikke andet at gøre, end at få de fyldte spande båret hjem.

klinten med de store skred, for høfderne var ganske nye – og far var henne for at se et hus, som stormen havde taget. Bager Larsen bagte verdens bedste og største landbrød med så vældige skiver, at én var et helt måltid. Og så drak vi gedemælk! Umiddelbart tør jeg ikke anbefale det, og vi tog det ikke med til Gentofte, men i Gilleleje smagte det af ferie og af Christiansens, som havde et lille husmandssted – og altså en ged. Men ingen hund: »Jeg bider selv!«, sagde fru Christiansen! Men de havde høns og alverdens grøntsager, foruden geden. Og de var herlige mennesker, som fortalte om efterårsstormene, der kastede skum helt op på Gilbjergstien, og om dengang, da de kørte tang fra stranden ad en vej, der endnu anes i skråningen. Men der kom da også en »rigtig mælkemand« – i øvrigt ad samme vej, som til Christiansens. Han kørte til skråningen og ringede med en stor klokke, hvorefter alt og alle styrtede til for at købe af hans herligheder. Mange undrer sig, når jeg går i trance over en græsbevokset markvej med to hjulspor og et til hesten. Endnu kan man vel købe fisk på havnen, men noget er galt: Fyrkroen serverer ikke længere de fyldte rødspætter, der ikke alene hang over en

I den høje storstue sidder mor ved bordet. Her samledes vi alle ved petroleumslampen om aftenen.

stor tallerkens kant, men også gjorde den følgende time til en vidunderlig drøm – trods benene. Har De smagt dem?! Formodentlig blev der også handlet i almindelige forretninger, men det fik ingen af os tid at være med til – der var så meget andet! – så meget andet, eller rettere

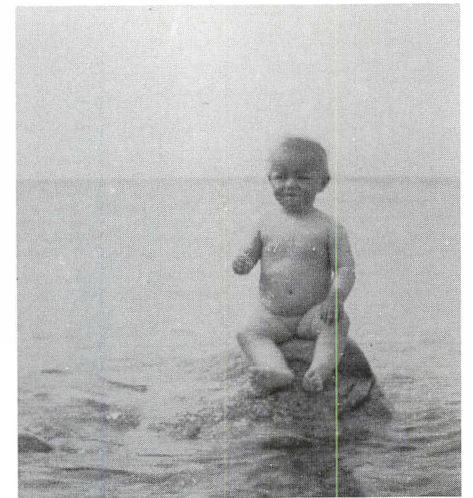
alt: et par fantasirige tanter foreslog, at vi kunne kure ned ad skråningen på gamle sække, og det gjorde vi så. Men vi undrede os en del over, at ingen syntes at have bemærket den sædvanlige og væsentlig sjovere teknik: man satte sig øverst med ryggen *mod* havet. For når man så gjorde en lille bevægelse, lå man pludselig langt nede og som regel i et grantræ. Der var også »den lille skråning« til stranden, hvor man kunne springe ud i det uvisse og havne i det bløde sand. Og et par indianerhuer med Christiansens hønsefjer forvandlede alt til Amerikas prærier og vældige skove. Datidens bomuldsbadedragter var næsten et døgn om at tørre, så der var kun badning én gang om dagen. Sært, at vi ikke købte et ekstra sæt badedragter. Der blev bygget vældige havneanlæg i sandet, og de fik hver gang en værdig indvielsesfest, skønt de oftest forsvandt i næste højvande.

Hans og Bolle må ikke glemmes. De boede et par ejendomme nærmere byen, og de kom, når vi skulle have pandekager, for så blev der lagt en ekstra sten på skorstenen – hvad der nu ikke var så nødvendigt, for de kom alligevel. Deres grund var anlagt som rigtig have, så den var uegnet til de mere fantasifulde lege.

Uffe og Preben på pladsen foran stationsbygningen, der ligger udenfor billedet, til venstre. Ak ja, sådan så Gilleleje ud i tyverne.

Jeg forstår godt, at Bente ikke ville konkurrere med Den lille Havfrue.

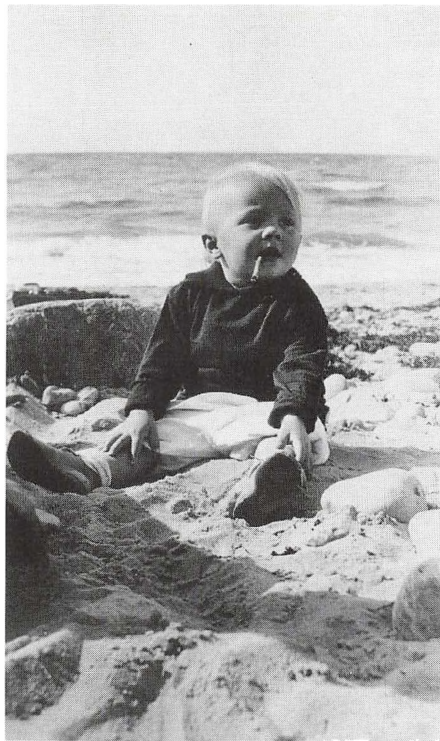

Men hr. Rasmussen trak et stik hjem, da han købte en udrangeret, fladbundet båd på havnens auktion, og den kom på rejser, som *intet* andet skib! Betænksomme sjæle gav os proviant med til disse vovelige farter, blandt andet beskøjter, hvor en enkelt kunne holde en hel, lang sommer. Og de, der kun var på kortere ophold, arvede en af de afgnavede. Herligt!

Sommerens første begivenhed var Sankt Hans-bålet på stranden sammen med naboerne. Vi fik fri for »eksamenen«, men først må man jo, ifølge H.C. Andersen, så gruelig meget igennem. Og ih, hvor har han ret: når »arbejdsbukserne« og deres reparation dukkede op i ferieforberedelserne, var vi slagen med undren: var de virkelig så slemme? Men som ved et trylleslag var de få dage efter den herligste påklædning.

Og så den lange tur fra Gentofte – hele 56 km – hvor min sarte næse led over ajlelugten, for man kørte jo i åben vogn om sommeren og havde en slags løs vindskærm foran bagsædet. Men det gik heller ikke særlig stærkt, og to gange blev Daimleren noteret for at køre mere end 15 km i timen gennem Lyngby, hvad Jensen morede sig meget over. Og så denne lange tur ned ad den skråning, som

Uffe følte sig hurtigt som situationens ubestridte herre – men det er dog ingen rigtig cigar.

vi dagen efter spændede op og ned ad (jeg kan endnu imponere i bakkerend!), og så begyndte de – de herlige, lange lyse dage, aftenturene til Gilbjergstenen eller langs stranden, hvor granernes og lyngens duft blandede sig med havets. Vindens og bølgerens stadige susen, fiskerne,

der tøffede hjem i sommernatten, samling om lampen og pejseren eller den vilde leg og badning – nej, jeg opgiver. Det skal opleves! Hukommelsen med alle dens ligegyldigheder gør sjælen til et transitoplæg for havareret gods, siger Kierkegaard, men erindringerne, *den* er evig.

Selvfølgelig ligger huset der stadig, men tæt omgivet af andre. Der er endda lagt en vej, så man mageligt kan køre helt til det – ak ja, fatter man ikke værdien af vanskeligheder? Christiansens lille sted er fyldt med parcelhuse. Rasmussens hus er vist blevet til ejerlejligheder, og fyret kan slet ikke skinne ind i Blokhuset, omend det trofast holder ud. Egentlig havde vi et ambivalent forhold til det, men når det blinkede om kap med fyrskibet, var det en god ven, og den årlige tur op i det var voldsomt spændende. Men det lå jo på Fyrstien, og der boede mennesker, der var helt anderledes – hvad vi vel også var for deres unger.

Iskageboder, moderniserede hoteller og fiskerhuse har helt taget luven fra mit Gilleleje. Hvordan kan verden dog stå endnu? Men stadig suser det i nåletræerne, og stadig har Gilleleje denne herlige lugt af fyr og lyng, så nye slægter med lidt fantasi kan vel stadig finde et paradys.

Chauffør Jensen er kavalier for besøgende tanter, mens Uffe og Preben foretrækker vandet – dog hæmmet i deres udfoldelse af det fine tøj.

Fra »Emmertøst« til Vossevang Kro

Af Leif Nielsen

De fleste af vore landevejskroer har en glørværdig fortid. Post- og rejsevogne stoppede her. Selv om Vossevang Kro ikke kan smykke sig med at være kongelig privilegeret, er dens historie dog ikke mindre spændende og morsom.

Omkring 1880 købte en ung mand ved navn »Pesen« det lille husmandsbrug med tilhørende høkerforretning. Han var dog ikke længe om at opdage, hvor få og små indtægter, den lille forretning og det beskedne landbrug kunne give ham og hans familie at leve af.

Da stedet jo lå, hvor det var passende, at de hestefarende holdt pause på turen mellem Frederikssund og Frederiksværk, var ideen til at lave høkerforretningen om til kro ikke langt væk. Som tænkt så gjort. De dårlige marker blev alle lagt ud med græs, så kunne de forskellige heste græsse her, medens kuskens var på kro.

Hans »Pesen« havde god søgning til sin lille geschäft. Der var jo heller ingen konkurrenter i miles omkreds. Og som han sagde: »Folk bliver jo emmervæk tørstige«. Derfor fik kroen navnet »Emmertøst«.

Livet i kroen

Hans »Pesen« var selv både vært, opvarter og drikkebroder, og hans kone stod for køkkenet, som med tiden også var blevet installeret, så det nu var en rigtig kro.

Når der kom gæster, der afgav bestilling på noget at drikke, sagde kromanden altid: »I mener vel ikke, at jeg ikke skal skåle med jer«. På den måde fik han altid solgt en genstand mere, end gæsterne bestilte i første omgang.

Selvfølgelig hændte det på »Emmertøst«, hvad der hændte på ethvert andet sted, hvor folk får for meget at drikke. Værten sagde stop for yderligere udskænkning til berusede gæster. Så startede den evige diskussion værten og gæsterne imellem om det urimelige i udskænkningstoppet. Hans »Pesen« stod bag baren og var ikke til at rokke fra sit standpunkt. Gæsten eller gæsterne larmede op på den anden side af skranken.

Til sidst hev og sled de i kromanden for om muligt at hive ham over skranken. Det fik de imidlertid aldrig noget ud af. Kromutter havde nemlig taget højde for situationen, da hun så ofte havde været vidne til den slags oprin. Derfor havde hun i alle mandens sweatre strikket ekstra lange ærmer, så når der blev hevet efter Hans »Pesen«, sørgede han altid for, at de kamplysne herrer fik fat i trøjeærmerne – så kunne de bare

trække til, de ku' nemlig nå fra bardisken og helt over i lokalets fjerneste hjørne, hvor kakkelovnen stod.

Reaktionen udeblev aldrig. Latteren bredte sig som et brølende uvejr i krostuen, de stridbare blev flove over det mislykkede angreb og forsvandt derefter skyndsomst. Så rådede der atter ro og orden i lokalet, og kromanden kunne, efter at ha' hevet ærmerne ind, atter servere for dem, der kunne tåle mere af de våde varer.

Fra smugkro til stordrift

Forretningen gik over al forventning – det var almindelig kendt, at Hans »Pesen« ikke havde myndighedernes tilladelse til at drive sin beværtning, men ingen klagede over stedet, så alt gik sin skæve gang.

Selv birkedommer E.B. Larsen fra Frederiksværk benyttede sig af den ulovlige udskænkning, når han skulle frem og tilbage mellem Frederikssund og Frederiksværk. Engang skal birkedommeren, der forøvrigt også blev Frederiksværks første borgmester, have bedt sin kusk om at holde ind ved »Emmertøst«. Kuskens svarede, at her kunne de ikke være bekendt at holde. Dertil svarede embedsmanden: »Når andre kan drikke øl og brændevin her, kan jeg vel også«.

Ak ja, sådan var det dengang. I dag kan vi dårligt forestille os, at hverken embedsmænd eller folkevalgte politikere vil kunne se gennem fingrene med nogen form for lovovertredelse ... eller?

Men tilbage til vores kromand. Krostuen var efterhånden ikke stor nok til de arrangementer, som Hans »Pesen« ønskede afholdt på stedet. Derfor byggede han en stor træbarak, med stald i den ene ende og dansesal i den anden. Her gik dansen så lystigt i årets løb. Endvidere blev der holdt auktioner og meget andet i den opførte sal.

Alt var således såre godt, indtil en

karl blev slået ihjel under et mægtigt slagsmål. Nu blev øvrigheden nødt til at gribe ind over for den ulovlige virksomhed, der fandt sted.

Hans »Pesen« blev dømt af birke-dommeren til at rive træbygningen ned samt betale en bøde på 20 kr. for ulovlig udskænkning af spiritus.

At rive barakken ned, kunne kromanden gå med til. Men betale de 20 kr. i bøde, det ville han nu ikke! Politibetjent Rasmussen fra Frederiksværk kom mange gange og krævede pengene, men vendte altid hjem uden en krone. Hans »Pesen« tog altid vel imod ham, bød på øl og snaps samt store cigarer, men penge kunne han ikke få.

Denne scene udspillede sig i flere år, indtil Rasmussen en dag sagde: »Nu syntes jeg li' godt du skulle betale de 20 kr. Nu har du drevet smugkro her i henved 20 år, det er da kun én krone om året i bøde. Tilmed slipper du også for at beværte mig gratis hver gang jeg kommer, hvis altså du betaler bøden«.

Kromanden kunne jo nok se, at

det på så langt et åremål var ganske billigt, og Rasmussen var jo heller ikke gratis at have rendende, så bøden blev betalt.

Vossevang

Som tiden gik, svandt beværtningen ind. Det skyldtes først og fremmest den siddende regering. Den vedtog nemlig i 1912 beskatning af øl, spiritus og tobak. Nu havde ingen mere råd til at tage på kro og drikke.

Kromandens lyst og evne til at drive forretningen var måske heller ikke mere den samme. Stedet blev misligholdt, og rygterne fortæller, at hvis ikke vejen støttede huset på den ene side, og møddingen på den anden, ja så ville det styrte sammen af sig selv.

Det var Hans »Pesen«s søn, Johannes, der overtog beværtningen efter sin far. Han var ung og nygift med en norsk pige. Der blev, efter at kroen var overgået fra far til søn, rettet en del op på det forsømte. For det første fik den ny kromand en bevil-

ling, og bygningerne blev sat i pæn stand. Det gamle navn »Emmetøst« blev erstattet af det nuværende *Vossevang*.

Det er ikke usandsynligt at den norsk gifte kromand, da han valgte stedets nye navn, har skelet lidt til en gammel norsk sang:

*På Vossevangen der vil jeg bo,
der vokser kløver over høje,
der går hver ungarl med blanke sko
og med en sølvknappet trøje.
Der danser piger med bånd i hår,
de lange fletninger til jorden når.
Ja tro du mig, jeg siger dig,
der er det fagert at leve.*

Mange forskellige ejere har der været siden. Moden for både mænds påklædning og pigernes frisurer har også ændret sig mange gange, siden kroen fik sit nuværende navn.

En ting er dog stadig som i den gamle vise: Er man gæst på den gamle kro, så er der – ja tro du mig – jeg siger dig – der er der fagert at leve!

Vossevang Kro ligger malerisk på hovedvejen midt mellem Frederikssund og Frederiksværk. Også indvendigt hører kroen til landets smukkeste, og det dansk/franske køkken har høj klasse.

Vandspyerne på Kronborg

Af Eric Erlandsen

Fra 1976 til 1982 retableredes og genhuggedes østsidens frise og de dekorative vandspyer på Kronborg.

Artiklens forfatter, som er Slots- og Ejendomsstyrelsens kunstneriske konsulent, stod for rekonstruktionen af de 19 vandspyer, som det nok er værd at kikke nærmere på.

Et vandspy er et dekorativt udformet vandudløb – hyppigst i forbindelse med en tagrende, fra hvilken vandet fra taget ikke ledes bort gennem et nedløbsrør, men kastes ud i den tomme luft i et frit styrt bort fra bygningen.

Fænomenet er ældgammelt og viser fra de tidligste eksempler, at samspillet mellem dets funktion og dets skulpturelle udsmykning i høj grad har ægget og kaldt på billedhuggerens fantasi.

I de græske doriske templer er spyerne ofte formede som løvehoveder. I erindringen står løvehovederne fra Parthenon, Athens Akropolis, og de lige så smukke fra Himera på Sicilien. I det romerske atrium løb regnvandet fra den firkantede midtåbning i taget, »Cumpluvium«, gennem fint modellerede terracottafigurer, ned i det lave gulvbassin, »Impluvium«.

Igennem middelalderen udfoldede stenhuggerne en utrolig, ofte burlesk billedfantasi ved udsmykningen af de store katedraler. Foruden skulpturer, der udtrykker deres religiøse forestillingsverden, er billederne tit dæmoniske, spyerne især, og det er nærliggende at fortolke dem som skræmmebilleder, der skulle holde onde magter borte.

Overalt er der tale om en frodig opfindsomhed. Man føler hedskabets nærhed ved skulpturernes vilde, barbariske pragtglæde.

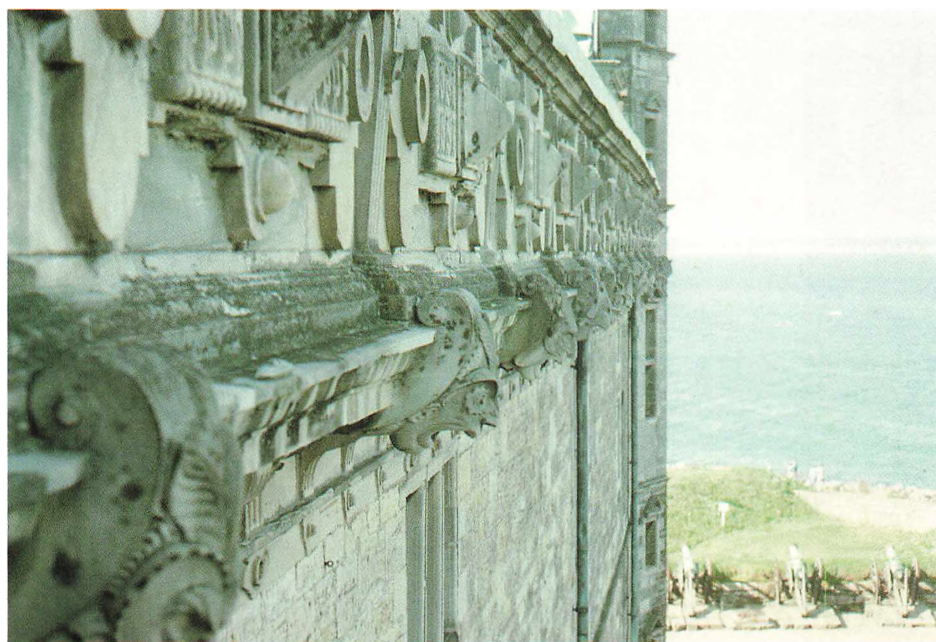
Kronborg er rigt dekoreret med skulpturer, deriblandt vandspyer. De ser ned på den besøgende fra tårnene, og de sidder som bærende konsoller under vægtergangene, der omslutter bygningslegemet næsten som et bælte.

Da borgen blev bygget, lå vægtergangene åbne. Som navnet siger, gik vagten der. Regnvandet fra taget – det var store arealer – blev ledet bort fra vægtergangenes gulve via udhuggede vandveje, fordybninger, som førte til de gennembrudte konsoller og videre ud over murlinien. Konsollerne var altså ikke alene bærende, men virkede tillige som dræn og afløb for vægtergangenes opsamlede vandmasser. De er prægtigt udsmykkede, ikke to er ens.

Efter branden i 1629 besluttede Christian IV at genopføre slottet næsten i dets oprindelige skikkelse, en utrolig beslutning. For vægtergangenes vedkommende betød dette »næsten«, at deres funktion som åbne gange blev opgivet, og at taget førtes ud over brystningernes overkant. Fra nu af tjente vandspyerne udelukkende et dekorativt formål.

Imidlertid betyder dette forhold, at en senere tids historiker og restaurator med stor sikkerhed kan udpege de oprindelige spyer fra Frederik II's dage. De originale spyende konsoller er altid gennemborede, hvad de senere udskiftninger af forstæelige grunde aldrig er.

Vægtergangen på Kronborgs østside. E.E. foto, 1976.

Nedtagne, svært beskadigede vandspyer fra Kronborgs østside. Forrest ses *Aben*, bagest *Djævelen*. E.E. foto, 1976.

Nedtaget, stærkt forvitret vandspy fra Kronborgs østside, kaldet *Manden med tangskægget*. E.E. foto, 1976.

Hvad de forestiller? Derom tør man kun gætte.

Der gives flere udtalelser om, at Kronborg er dekoreret med mængder af løver – løven set som magtsymbol, billede på kongemagten o.s.v.

Selv om der er en slags løver blandt de fremspringende konsoller, hyppigst forekommende i den indre gård, er det nok en lidt forhastet slutning at drage med hensyn til de højtsiddende skulpturer.

Når man fra et stillads på østsiden på nært hold ser rækken af vandspyer underdele rummet ud mod Øresund, forstår man, at disse stenhoveder er skabt af mennesker, der

sansede omgivelserne, naturen, så stærkt, at det måtte give sig digterisk udtryk i deres arbejde.

Vandspyerne forestiller ikke løver. De knytter sig uskyldigt til langt større kræfter i universet end de håndgribelige, til enhver tid tilfældige, menneskelige magter.

Stenuhyrerne med de åbne, frådende gab udstråler en egen trolddom, som er beslægtet med Shakespeares trylle væsner i »Stormen« og »En Skærsommernatsdrøm«. De synes gjort af samme stof.

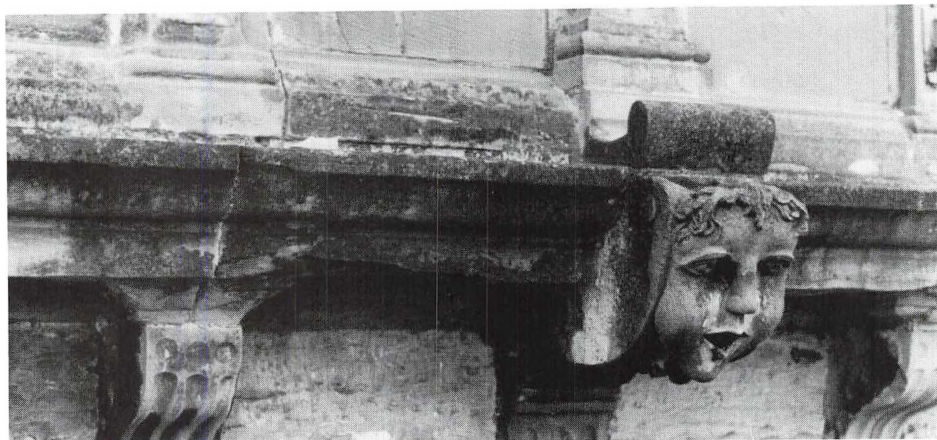
På Eckersbergs maleri fra 1829, forestillende Kronborgs østside, søger man forgæves efter en karakteristik af vægtergangen med tilhø-

rende skulpturer. Hans elev Constantin Hansen har imidlertid fat i dem i de tegnede notater, som førte til hans fortolkning af slottet i 1834.

Østfløjens vandspyer er et ornamentalt drama i sten, sat sammen af elementer fra havets flora og fauna:

Eet spy har øjne, gjort af muslingeskaller, men kurven i skallerne vender indad og bryder dermed et øjeæbles konveksitet. Udtrykket er tomt, man bliver urolig. Øjenomgivelserne er en akantusvariation, rytmisk smuk, men den vigende pande understøtter øjnenes mangel på udtryk. Panden er bygget af udpilede fiskefinner. Munden står åben som hos en død.

Kvindehovedet fra Kronborgs nordside. Det er en senere rekonstruktion. Originalen findes i Kronborgs lapidarium (stensamling). E.E. foto, 1982.

Et andet er komponeret udelukkende af muslingeformer. Stenhuggerne på stedet kalder ham »Muslingemanden«. Ansigt til ansigt med den føler man den bortilende tid billedgjort. Man reagerer på samme måde, som man dybt i stenbruddene af og til kan gå i stå ved mødet med en tabt dyreverdens fossile knogler, fodspor og æg.

Den menneskelige erkendelsesvilje desorienteres, og man famler sig tilbage til sin nutid med hænderne på de våde vægge.

»Muslingemanden« sidder som nummer tolv i rækken, og det er godt, man i det mindste kan give ham et nummer, for man må afstå fra at forklare ham. Selv ser han med øde øjne forbi det aldrig hvilende hav. Øresund og Nordatlanten har samme dimension for ham.

Vor tids stenhuggere på Kronborg har under deres restaureringsarbejder på slottet, givet disse vandspyer navne. Enkle, rammende navne, som røber god sans for karakteristisk, og som måske på forunderlig vis fører os tilbage til en sansning af, hvad der bevægede sig i de håndværkere og kunstnere, som første gang byggede dette slot:

»Den finnedede« er maget sammen af fiskefinner. Den er stærkt forvitre, og dette forhold – sammen med

dens havgrå/grågrønne sandstensfarve – lægger en klangværdi til dens udstråling. Uvilkårligt associerer man til havdybder, det er umuligt at nå, og til fastfrosne strømme under polerne.

»Den fantastiske Akantusmand« har aldrig været i berøring med en soldrukken Akantus. Han er snarere dannet af tang og søgræs. Hans øjne og mund er udpilede i samme organiske takt. Man tror på hans rædsel.

Ligesådan forholder det sig med »Djævlene«, »Manden med tangskægget« og den, hvis mundhule er formet som en åben musling, kalkgold og hård.

»Vinden« – kaldes det spy, hvis gab er kranset af mågevinger, et af de mærkeligste på østsiden. Hvordan har det lydt, når vandet vaskede ud af dets mund?

Spyerne, der flankerer østfløjens frise mod syd og nord, er af større dimension end de øvrige. Det forekommer kunstnerisk logisk, at man har ønsket at give husets hjørner en accent, ved at lægge en størrelse mere til de afsluttende konsoller.

Nordfløjens spyer, også kaldet gargoils, udtrykker omtrent samme uforsonlige holdning som østsidens, hvorimod syd- og vestsidens billedrækker taler et mere nedstemt sprog. I friserne finder vi kongeportrætter og Frederik II's initialer.

På sydsiden findes et gådefuldt, måneagtigt spy, det eneste af hun-køn, som – måske røber noget om stenhuggerens opdagelse af kvinden, – eller om deres forhold til strandede havfruer, indifferente ansigtsovaler på hvide lagener. Det er et kluntet udhugget pigehovede, som forbavser ved sin mangel på udtryk. Ikke langt derfra ses frisens reliefbillede af forgængelighedens symboler, det menneskelige kranium uden underkæben – og de korslagte lårbensknogler.

Selv om vestsiden forlængst er udskiftet, og formsproget derved kan have fået en anden dialekt, synes det – også når man står over for de nedtagne, bevarede originaler – som om tonen i disse er mere venlig og moderat, end klangen er fra de dekorationer, der vender mod havet.

Vestsidens gargoils er hyppigt formet som landdyr, pattedyr, geder og væddere. Længst mod syd finder vi hovedet af en elefant!

Der synes at være en tydelig overensstemmelse mellem spyernes billedsprog, slottets orientering i forhold til verdenshjørnerne – til den store nabo, havet – og dermed til den almægtige natur.

Sproglig oprindelse

I det syvende århundrede dræbte St. Romanus en drage, der huserede ved Rouen. Dens navn var *Gargouille*, et ord som sikkert skal forbindes med det latinske *Gurges*, der dels betyder malstrøm eller strømsted i en flod, dels betyder svælg eller afgrund, som opsluger og tilintetgør. *Gargouille* blev med tiden betegnelse for en tagrendetud, formet som et uhyres åbne gab, endvidere for røret i et springvand og endelig simpelt hen for en vand-rende. På engelsk fik ordet formen *Gargoyle*, der en tid var navnet på et oliemærke. Firmaets varemærke var et drageagtigt væsen.

Kronborg Ladegaard – et kongeligt landsted

Af Harald Skougaard

På Montebellos store areal lå der engang en kongelig lystgård. Senere blev der bygget et landsted. Men der har også været herregårdspension, kuranstalt, nervesanatorium – og næste år står endnu et nyt projekt færdigt i det naturskønne område.

På det sted, hvor Montebello nu ligger vest for Helsingør, lå der i 1600-1700 tallet en kongelig ejendom, der hed Kronborg Ladegaard. Gården blev benyttet som avlsgård til Kronborg Slot. Den var også lystgård for kongen, når han var på jagt i de nordsjællandske skove. Selvfølgelig var pladsen her begrænset, men han kunne dog overnatte med et lille følge.

Som bekendt var flere af de danske konger i gamle dage meget kvindekære og skørtejægere. Hvis han under jagten i skoven mødte skovfogedens smukke, unge datter, som var ude at plukke skovjordbær, kunne han godt finde på at invitere den unge pige med hjem til Ladegaarden. Det kunne her ske ubemærket og diskret fremfor på Kronborg, hvor det store slotspersonale i større ud-

strækning kunne lade folkesnakken gå viden om. Når det var koldt, kunne man også langt bedre fyre de lavloftede stuer op på Ladegaarden frem for de højloftede sale på Kronborg.

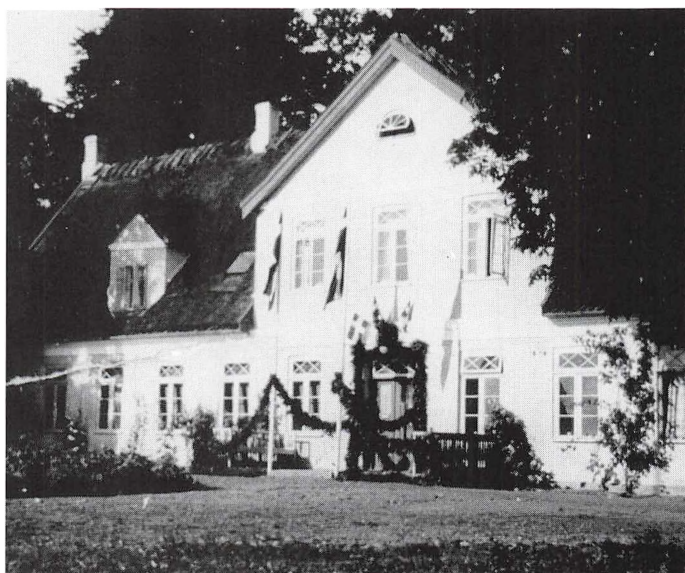
Avlsgården leverede frugt og grøntsager til Kronborg. Når kongen var der, kørte gartneren hver dag med friske varer til husholdningen på slottet.

På Ladegaarden var der lagt stor vægt på den smukke park med blomsterbede. Ifølge gamle optegnelser var der gjort alt for at forlyste kongen og hans gæster. Der var flere lysthuse og forskellige spillebaner – ja, sågar en »Klodsbane«, d.v.s. en keglebane.

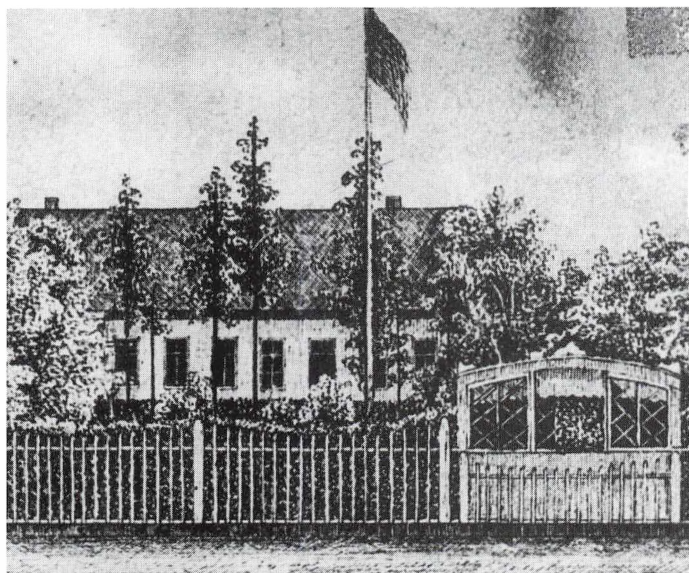
Til at passe Ladegaarden var der ansat forpagtere. Den berømteste var Hans Rostgaard fra 1666-1670 og igen fra 1681-1684. Denne mand ligger for øvrigt begravet i Sct. Olai Kirke i Helsingør. Den dag i dag findes der et smukt Epitafium med et maleri af Rostgaard selv og hans to koner. Af andre forpagtere på Ladegaarden kan nævnes generalkommissær Hans Casper v. Platen, der for øvrigt anlagde Kronborg Gevær-fabrik.

I 1794 solgte kongen Ladegaarden

Kronborg Ladegaard, som den stadig ser ud, opført efter branden af proprietær Agier. Helsingør Bymuseum.

Baron v. Lucas Bretton opførte lyststedet Montebello på en parcel, han havde beholdt, da han havde solgt Ladegaarden.

med alle tilliggende til en købmand fra Helsingør, Arthur Howden. Siden den tid har den været i privat eje. Der har været en leder af Øresund Toldkammer, der har haft den, og endelig baron Lucas V. Bretton.

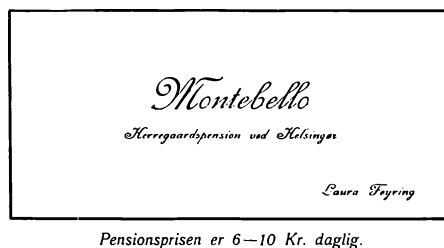
Da Ladegaarden brændte

I den sidstnævnte tid brændte Ladegaarden fuldstændig ned til grunden. Det blev en efterfølgende proprietær Agier, der opførte den nuværende Kronborg Ladegaard. Den tidligere ejer Bretton beholdt selv en parcel af grunden på 14½ td. land ud mod Gurvej. Her opførte han lyststedet »Montebello«, som til dels eksisterer i dag.

Herregårdspensionen Montebello

Ejendommen havde i de følgende år forskellige ejere, der brugte den som lystgård. I årene før 1. verdenskrig havde Laura Feyring et herregårdspensionat, et velrenommeret sted, hvor det såkaldte bedre borgerskab hyggede sig i smukke og frie omgivelser.

I »Illustreret Tidende« for 1912 kan vi læse frk. Feyrings annonce for pensionen:

Ak, hvor forandret. I de »gode, gamle dage« kunne man få fuld pension for en tier i døgnnet – oven i købet luksusophold.

A/S Kuranstalten Montebello

I 1915 købte et aktieselskab både Montebello og Kronborg Ladegaard, således at man kom til at råde over hele det smukke område. I 1915-16 blev ejendommen fuldstændig ombygget til det nye formål. Derefter var der plads til 50-60 kurgæster. Men der manglede stadig plads. I 1918-19 blev der opført en ny bygning med udvidelse til køkkenafdeling, spisesal og kedelanlæg, så

der fra nu af kunne modtages ca. 100 gæster. Haven var på 20 td. land med krocket- og tennisbaner, udsigtshøje og hvilepladser. Fra de små søer – de gamle karpedamme – kunne der fiskes fra land eller båd.

Kuranstalten blev ledet af overlæge Erik Faber, der var meget interesseret i gæsternes kostforplejning. Dette gav sig bl.a. udslag i, at han i maj 1921 holdt foredrag for lægeforeningen fra Helsingborg. Foredraget kan læses i »Ugeskrift for Læger«, 1921.

Montebello som neurosehospital

I 1951 etablerede Københavns Kommune og amterne i København og Frederiksborg I/S Montebello Nervesanatorium.

Den gamle toetages hovedbygning blev anvendt til modtagelse, spisesal og administration.

Der blev nu bygget to nye længer, forbundet med det gamle anlæg ved overdækkede glasgange. I den ene fløj blev der indrettet 44 enkeltværelser med terrasse eller altan.

I den anden fløj var der læge-

Den smukke hasesal på kurstedet. Helsingør Bymuseum.

Et af værelserne på Montebello.

Luftfoto fra 1992 af Montebello. Foto: Arne Magnussen.

værelser, lokaler til fysioterapi og beskæftigelsesrum. Også her var der forbindelse til de øvrige afdelinger ved glasgange.

Da patienterne ikke var sengeliggende, blev der gjort alt for at undgå enhver lighed med et hospital. Udsigten fra nogle af værelserne blev ud til en grønning, hvor dådyr og ponnyer græssede side om side.

Ungdomsafdelingen

I de første år efter etableringen af sanatoriet boede alle aldersgrupper sammen. Man gjorde her den erfaring, at gruppen 15-22 år stillede særlige krav både til omgivelser og boliger. Ved at adskille de to grupper kunne trivselen blive bedre for begge. Derfor besluttede bestyrelsen i 1966 at opføre en særlig afdeling for unge. Den blev taget i brug i 1970.

Montebello var nu blevet det andet nervesanatorium i Danmark. Den første koloni »Filadelfia« blev åbnet allerede i 1928 ved Dianalund. Ved starten af Montebello ansatte man dr. med. Torben Østergaard samt en stor stab af læger, sygeplejersker o.s.v.

For at blive indlagt på sanatoriet skulle man først have været indlagt på et af amternes hospitaler.

Montebellos fremtid

Den 1. januar 1982 blev I/S Montebello opløst, og det blev andre institutioner, der overtog patienterne. Ungdomsboligerne blev støtte- og aktivitetscenter for evnesvage, men det var i mange år uvist, hvad det store, velindrettede og moderne bygningskompleks skulle bruges til. Mange fandt, at det var en skandale,

at hele området fik lov til forfalde.

I midten af 1992 blev nervesanatoriet Montebello af Frederiksborg Amt solgt til Montebello A/S for en sum af 55 mill. kr. Det er meningen, at man i det naturskønne område vil indrette ældrecenter med beskyttede boliger og et hospital, finansieret via aktietegning. Men sidst i september blev handelen hævet på grund af uenighed om antallet af boliger. Så også den kommende tid vil byde på spænding ...

Gurre Sø

Af *Thorikild Høy*

Artiklens forfatter er geograf og landinspektør, og han har kortlagt cirka 200 søer og nor.

Sammen med statsbiolog Jørgen Dahl har han givet sig i kast med et stort bogværk: »Danmarks Søer«.

Gurre Sø er en af de mest smukke perler i Nordsjælland, indfattet som den er af skov, der ikke tillader tilfældigt forbipasserende at få øje på den. Offentlig vej kommer ikke nærmere end cirka 250 meter, og kun et enkelt sted får man et lille glimt af søen gennem bilvinduet.

Vil man på nærmere hold opleve de smukke stier, der fuldstændig omkranser søen, er Skov- og Naturstyrelsens lille folder »Gurre Sø« til stor hjælp. Den er gratis og har et godt kort, der viser alle stierne.

Bedst er det selvfølgelig at opleve søen fra en båd, men det privilegium er forbeholdt medlemmerne af Helsingør Sportsfiskerforening. Denne forening har lejet fiskeretten af sta-

ten siden 1941. Den har et lille klubhus ved søen og ganske mange både ved et helt system af bådebroer. Da jeg i 1959 første gang begyndte at interessere mig nærmere for søen, var der kun en T-formet bro. Men medlemstallet må være vokset, for nu er der sat en betydelig forlængelse på med en tværbro. Sejlads med motor er forbudt, så de fiskende må fatte årene for at nå ud til fangststederne.

Mine undersøgelser i Gurre Sø tog deres begyndelse i juli 1959 og varede ved lige til januar 1963. I første række gjaldt det om at tilvejebringe et pålideligt kort over dybdeforholdene, der her, som for de fleste andre danske søer, var ufuldstændig kendt.

I det aktuelle tilfælde havde jeg som kortgrundlag kun målebordsblade i 1:20.000, Esrum og Helsingør, målt 1898. Og de var, som det skulle vise sig, ikke særlig gode for så vidt angik søkonturen. Ukyndige tror ofte, at disse kort er af ensartet kvalitet, men det er ingenlunde tilfældet. Den enkelte guides eller topografs kyndighed og energi har spillet en ikke ringe rolle.

Nu var dette at kortlægge en stærkt uregelmæssig og skovklædt kystlinie ved hjælp af et målebord på ingen måde nogen let opgave. Disse mangler er forlængst afhjulpet ved at basere kortene i 1:25.000 på et fotogrammetrisk fremstillet grundlag. Disse kort danner i dag og endnu i nogen tid fremover basis for hele rækken af afledede kort i mindre målforhold. Matrikelkortene i målestokken 1:4.000 var endnu dårligere egnede som kortgrundlag trods det større målforhold. De fleste var oprindeligt målt i perioden 1806-1818, og søkonturerne var ikke ændret siden.

Normalt sker der kun ændringer og ajourføringer på matrikelkortene, når en eller anden rekvirerer det og vil betale for det. Som man vil forstå, er kendskab til kartografihistorie nyttigt for den, der vil benytte kort som kildemateriale. De er ingenlunde ufejlbarlige dokumenter.

Kik ud over bugten vest for Storø.

Farvandet nord for Storø og Lilleø set fra broen over til Storø.

Gurre Sø set fra »Grydeholmen« en diset dag. Gåseøen ses midt i billedets baggrund.

For 30 år siden stod det ikke godt til med luftfotodækningen. Det eneste, der var at få, var en serie billeder af ikke overvældende god fotografisk kvalitet, taget af Royal Airforce den 10. maj 1954. Billederne tillod ikke indtegning af rørsumpgrænserne, skønt store arealer, dækket med bevoksning af tagrør, er et fremtrædende element i Gurre Sø.

På en ny udgave af kortet fra 1988, baseret på nye luftfotografier, er denne mangel dog afhjulpet.

Til at begynde med roede jeg rundt i en lånt båd og tog lodskud på gammeldags maner, lodskud som jeg søgte at placere bedst muligt på basiskortet ved hjælp af master med flag, rejst på strategiske punkter rundt langs bredden. Ved disse arbejder fik jeg stor hjælp af daværende skovrider på Gurre Skovdistrikt, Børge Jacobsen. Jeg mindes med glæde samværet med skovrideren under vore roture på søen. Desværre er Gurre Skovdistrikt nedlagt og Valdemarslund ikke længere sæde for nogen skovrider. Nu, da jeg er i gang med gode minder, må det også

nævnes, at adskillige af Helsingør Sportsfiskerforenings medlemmer ydede mig hjælp på forskellig vis. Særligt erindrer jeg et medlem, der hjalp mig med at hugge et stort antal huller i isen i januar 1963 under mine bestræbelser på at finde Schultz' Grunds toppunkt og udstrækning i øvrigt.

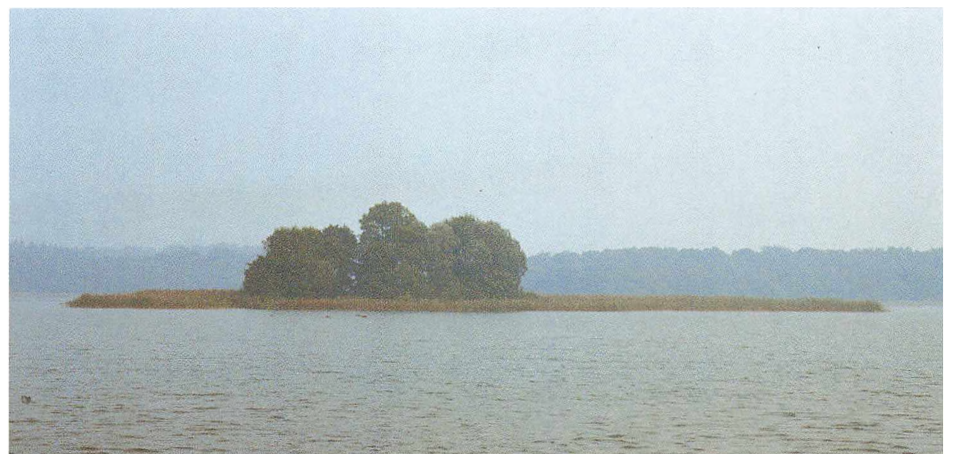
Det blev snart klart for mig, at en nøje kortlægning af søbunden på den beskrevne måde ville være over-

ordentlig tidsrøvende, så jeg begyndte at søge på markedet efter et transportabelt ekkolodanlæg. Sådanne var netop i deres vorden, men det lykkedes at finde frem til en acceptabel løsning, omend den samlede vægt af udstyret blev betydelig.

I april 1960 bevilgede Videnskabsfondet 14.000 kr. til anskaffelse af et transportabelt ekkolodanlæg med tilbehør og en ligeledes transportabel foldejolle, udrustet med en lille påhængsmotor. På ekkografstrimlen fik jeg nu registreret dybdeforholdene løbende og kontinuerligt, et umådeligt fremskridt.

I sommeren 1961 blev udstyret sat ind på Valsøllille Sø i Midtsjælland, på Vejlesø ved Holte og dernæst på Gurre Sø. Et antal bøjer skulle være de bærende punkter i det net af traverser, der skulle spændes ud over søen. I begyndelsen forankrede jeg bøjerne med dræg og tilfældige jernstykker. Men det viste sig, at de drev, så at det arbejde, der var gjort for at fastlægge deres position, måtte gentages. Nogle af sportsfiskerklubbens medlemmer havde også fundet ud af, at almindelige ankre ikke duede i søens mudrede bund. Adskillige var smede fra Helsingør Skibsværft, og de lavede sig 7-8 kg tunge jernkugler med øje. Sådanne kugler går ned i dyndet og sætter sig fast, og de kan holde både bøjer og

»Grydeholmen« er omgivet af et stort fladvand og en bred rørbræmme.

både på plads. Jeg fik lavet kugler mage til, og fra nu af var mine problemer med bøjernes forbliven løst. Jeg har brugt disse kugler ved de fleste af de 196 søer og nor, jeg har kortlagt. Adskillige ligger i søernes bundaflejringer rundt omkring, for det sker jo, at en bøje river sig løs.

I årene 1961 og 1962 gennemkrydsede jeg Gurre Sø systematisk ud i hver en krog. Sejladsen hen over søen er virkelig en oplevelse, overstrøet som den er med øer. Disse løvkuplers flytten sig i forhold til hinanden er af en særlig virkning, men en forudsætning for at opnå den er nok, at man sidder i en motordreven båd. Antallet af øer er syv eller otte, betinget af, om man reg-

ner Storø og Lilleø som én eller to øer. Som følge af det stadig faldende vandspejl – mere herom senere – og tilgroningen, er de to øer nu vokset sådan sammen, at det er muligt at gå nogenlunde tørskoet fra den ene til den anden. Til gengæld er øerne Grydeholmen og Hyttefadet dukket frem og er blevet træbevoksede.

Jeg har oplevet søen i al slags vejr, sådan som mange lystfiskere naturligvis også har det. En stille, diset dag på søen er som at færdes i en verden af uvirkelighed og overjordiskhed. Føj dertil *stilheden*.

Da ekkografstrimlerne var udtegnede, fremtrådte der et billede af en relativt fladvandet sø med mange grunde og stenrev. Største dybde var

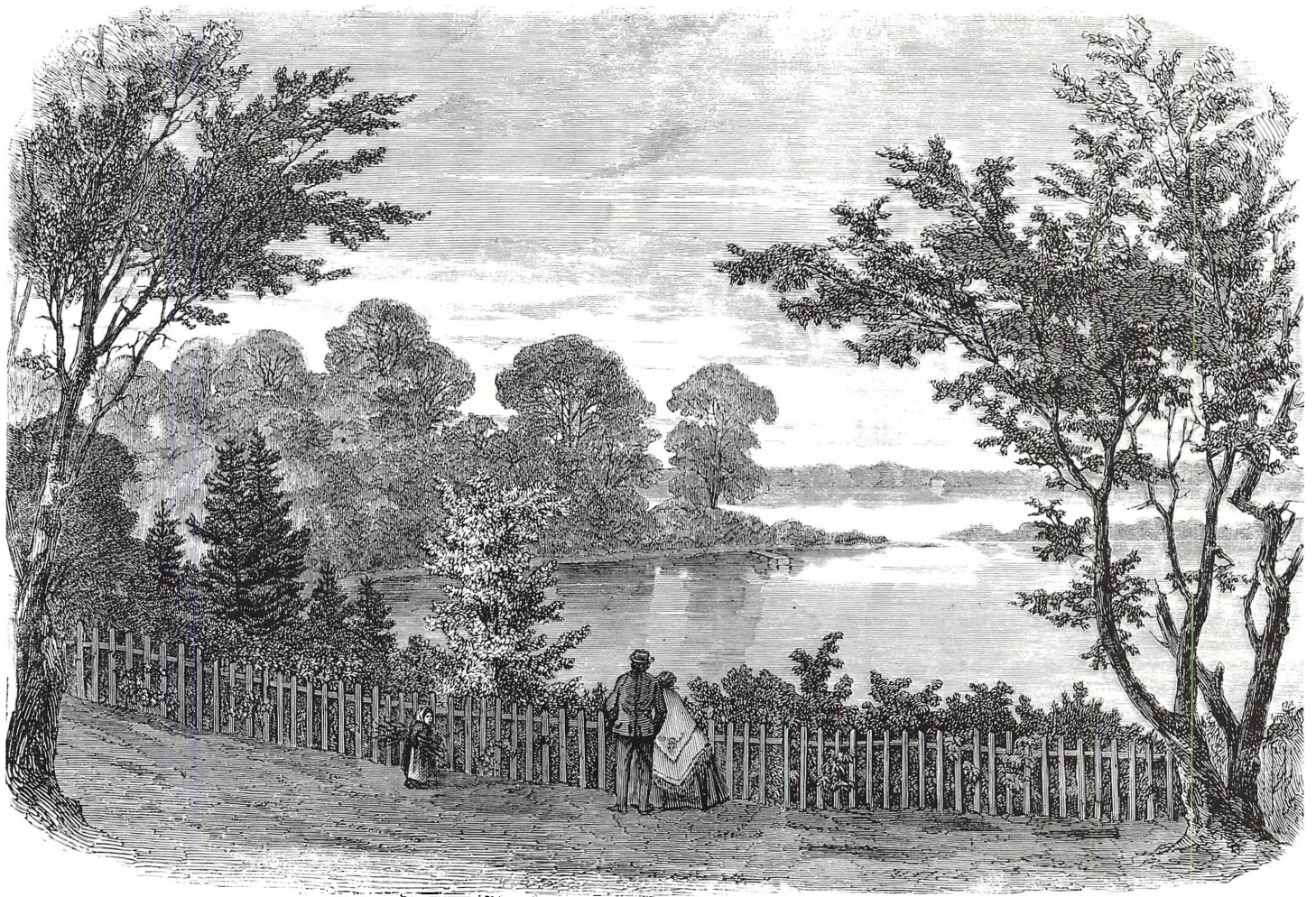
5,4 m ved et vandspejl 26,4 m over Dansk Normalnul, som søger at modsvare middelvandstanden i havene omkring Danmark.

Gurre Sø er en meget stenrig sø: Gåseøen for eksempel er en ryg af store sten med lidt jord imellem. Schultz' Grund og Ørsholt Revet er også store stenansamlinger. Visse steder er bredderne næsten som et naturligt glaci. Derimod er grunden med 0,6 m vand nær sydkysten en sandgrund. Karakteristisk for søer i det hele taget, er det, at dyndet samler sig i de dybere partier, mens de opstikkende grunde har hård bund.

Ændringer i vandspejlshøjden giver sig naturligvis udslag i ændrin-

Gurre Sø har også tidligere været et yndet udflugtsmål, som det ses af dette træsnit fra Illustreret Tidendes første årgang, 1860.

Vi ser mod nord, og halvøen midt i billedet kaldes Teglovnskrog, for her lå en af de teglovne, hvorfra man midt i 1300-årene sejlede sten til den holm i søens sydlige ende, hvor Valdemar Atterdag opførte sit elskede slot.

Broen over til Storø. Den blev etableret som led i en militær øvelse.

»Nu breder hylden de svale hænder mod sommermånen« på Mågeøen.

ger i dybdeforholdene. For så vidt angår Gurre Sø, kan vi med god sikkerhed følge ændringerne i vandspejlet 800 år tilbage. Det skyldes Gurre Slots eksistens og de udgravninger, der er foretaget, af hvilke C.M. Smidts er langt de mest betydningsfulde.

I varierende afstand fra bredden er der klinter rundt langs søen. Specielt på Ørsholt-siden er de veludviklede og skarpt markerede, sådan som det oftest er tilfældet langs østkyster. I Danmark kommer de kraftigere vinde jo hyppigst fra vestlige retninger. Foden af disse klinter er ved måling bestemt til at ligge omkring 1,5 m over det nuværende vandspejl.

Kurvebilledet omkring Gurre Slotsruin viser, at en vandstand af denne højde fremkalder en bred forbindelse med Lille Gurre Sø (som lå syd for vejen mellem Tikøb og Gurre) og gør slotsområdet helt vandomflydt – sådan som man også ved, at det har været i det første stadium ifølge C.M. Smidts undersøgelser.

I sidste halvdel af 1100-tallet opførtes på en lille grusholm det fir-kantede tårn, der udgør centrum i

borganlægget. I anden halvdel af 1300-tallet blev borgen udvidet med en ringmur med fire hjørnetårne lidt uden om holmen. C.M. Smidts sandsynliggør, at vandstanden var uændret endnu ved dette byggeris gennemførelse. Gurre var altså en typisk vandborg. Der opstod imidlertid hurtigt et behov for yderligere byggeri, således at man måtte sænke vandstanden ca. 1 m ved uddybning af afløbet, for at tørlægge terrænet omkring slottet. Sådanne vandbygningsarbejder, både i form af opstemninger (eksempler: Viborgsøerne, Hald Sø, Sorø Sø m.fl.) eller det modsatte som her, er der mange eksempler på fra middelalderen. Ved Gurre er der rester af en ret omfattende bebyggelse, navnlig nord for slottet, altså op mod restsøen. Den resulterende vandspejlshøjde holdt sig omtrent uforandret i 500 år, vel blandt andet fordi der med anlægget af Havreholm Vandmølle opstod interesser i retning af at bevare så meget vand i søen som muligt. Interessen herfor forsvandt, da Havreholm Papirfabrik nedlagde driften i 1892.

Gennem mange århundreder stre-

des vandmøllerne og jordbrugerne i det uendelige – både på tinge og ved selvtægt – om vandstandens højde i søer og mølledamme. Da vandmøllerne tabte deres betydning, fik jordbrugsinteresserne overtaget, og utallige danske søer fik vandspejlet sænket en eller flere gange – hvis de da ikke helt blev tørlagt, som det skete med Lille Gurre Sø. Nu er det som om bevaringsinteresserne har fået vægtskålen til at vippe ned til fordel for søerne, og gamle søer får undertiden lov til at genopstå.

Gurre Sø har som allerede antydnet gjort denne udvikling med. Ved en landvæsenskommission i 1877 blev flodemålet fastsat til 26,7 m over havet. Ved en ny forretning i 1948 blev det tilladt at sænke det 12 tommer til 26,4 m, hvilken vandspejlskote var den hyppigste, mens jeg foretog mine målinger. Der har siden været vanskeligheder med at få det lille stemmeværk i Gurre Å tæt ved søen vedligeholdt, og vandstanden har i lange perioder været nede på 26,2 m. Sidst jeg så det, var det i rimelig god stand. Så lad os håbe, at det er forbi med problemerne omkring vandstanden.

Det drejer sig om at opleve

Af Godfred Hartmann

Des Asmussen har i mange fine tegninger og akvareller skildret egnen omkring Esum Sø og Fredensborg Slotspark. Godfred Hartmann er en gammel ven af Des og giver her et personligt portræt af kunstnerfamilien på kanten af Esum Sø.

Familiens atelier gemmer sig i en forsænkning mellem skråningerne i Dronningens Kovang og de få huse, der som trodsige forposter skyder til vejrs på den banke, der har lagt sig som et værn ud mod Esum Sø. Selv bor de – tre kunstnere: far, mor og datter – i et af dem, og man skal gå varsomt, for grunden falder brat

ned mod søen, hvis bølger nu aldrig når de farefulde højder.

Jeg tager det som en kompliment at blive modtaget i en kunstners atelier. Jeg havde været der før, men havde glemt, at her ser man ind i det egentlige. Det er jo her, vi ser, hvordan han er. Det er på arbejdspladsen, man skal møde Des Asmussen.

Vi har kendt hinanden fra de helt unge år, og vi talte vel mest om os selv. Måske glemte vi, at deroppe i huset gik en stilfærdig og lidt eksotisk udseende dame. Det var hans kone, Fleur, der lavede kaffe til os, mens vi sad i atelieret og talte om gamle dage.

Hun er en fortrinlig kunstner.

Esum Sø set fra Dronningens Kovang, som ligger lige nord for Fredensborg Slotspark.

Men Fleur går altid så stille med dørene. Selvfølgelig har det præget hende, at hun for en stor del har sine rødder i Østen – hun er dybt fortrolig med Østens kultur, og det har givet hende et ståsted, som vi andre ikke har.

Ingen var vel bedre egnet end Fleur Brofos til at lave illustrationerne til *1001 Nat*, da den kom i en ny udgave. Hun er selv som en Sheherezad, der er trådt ud af den orientalske eventyrverden. Og han peger på avissider, der hænger på væggen, hvor hun har tegnet og skrevet om sine besøg i Laos og Cambodia. Plakater og skitser fæstnet med knappenåle i muren er minder om deres rejser: Pétanque-spillere i dyb koncentration fra Provence – turister i Tyrol – layouts og udkast til nye omslag – fotografier af noget, der skal huskes – en globus – en stråhat når solen stikker på Korsika – og lidt respektløst, en beskyttelseshjelm skødesløst anbragt på hovedet af en afstøbning af en antik græsk buste. Den er nyttig at have ved hånden. Des færdes hjemmevant på Storebæltsbroens byggepladser. Men fremfor alt er der hylder og skuffer med mapper fulde af tegninger og skitser fra snart sagt hele verden. Amsterdam – Provence – USA – Thailand – Københavns huse – mennesker og typer – Fredensborg, slottet og parken – skibsværftet i Helsingør. I store læg ligger alt det, som Des har levet med. Det, som har holdt ham fanget gennem et langt liv.

Han blev student i 1931, og efter et mislykket år på Akademiets Arkitektskole gik han 3½ år på Kunsthåndværkerskolen. Des ville tegne, men han gik ikke den slagne vej. Det blev hverken Aksel Jørgensen eller den aldrende Bizzie Høyer. En autodidakt, der ikke kunne være i nærheden af en skitseblok uden at tegne, hvad han så, og hvad der faldt ham ind.

Men man skal jo også leve. En stil-

FREDENSBORG

ved Esrum Sø

FÆRGEFART & bådudlejning Esrum Sø

"SKIPPERHUSET" Skipperallé 6

3480 Fredensborg

TLF: 42280107

Plakat af Skipperhuset ved Esrum Sø, tegnet i 1992 efter ombygningen af Chaluphuset.

ling på Sylvester-Hvids tegnestue og senere på Hjemmet gav ham økonomisk rygstød. Gradvis dukker han frem som illustratør i Hjemmets spalter, og forlagene får øje på Des.

Alle vidste, at de i samarbejde med ham var i gode hænder. Alt selvoptaget krukkeri lå ham fjernt. Des var bare dygtig, han var hurtig, teknisk kyndig, og fremfor alt havde han en udpræget sans for humor. Måske lå hans force i hans ungdommelige gemytlighed. Få havde som han sans for dagligdagens komik,

for hverdagens pudsige typer, for den lille fortrykte mand, som han gengav med elskværdig lune, der langtfra var tandløs, men som aldrig blev ond. Med sin rod i et gammelkøbenhavnsk miljø måtte han være selvskreven til at illustrere Benjamin Jacobsens *Midt i en Klunketid* og Soyas *Min Farmors Hus* – men han spændte vidt. I H. C. Andersens *Levnedsbog* og Oehlenschlägers *Langelandsrejsen* viser han sin alsidighed.

Da verden igen stod åben, be-

gyndte hans uro. Altid har han haft trang til at komme ud i verden og se noget nyt og lære af andres udstillinger, og museer havde i ham en flittig gæst. Stærk – og alle dage i glimrende form – kunne han gå i dagevis i Jotunheimen, og senere kom fjernere lande til. Han måtte have nye indtryk, og hans ægteskab med Fleur Brofos førte ham til Thailand og Laos, og flere gange til USA, hvor han blev tilknyttet *Saturday Evening Post* og for Lademann en mammut-opgave: en illustreret fire binds udgave af *Borte med Blæsten*.

Jævnligt rejste de til Frankrig, hvor han i samarbejde med Jacques Berg fik gengivet huse og mennesker i Provence med en helt enestående lune og træfsikkerhed. Stregen kan synes løs, men motivet – en olivenlund, en vinmark, en bonde med et glas i hånden – står knivskarpt på papiret. Fra den københavnske svajer, typerne på Bakken eller i Tivoli,

badelivet på Hornbæk Strand er der nu ikke så langt til de mennesker, der lever deres tilværelse i det fremmede.

Hans skitsebog har sjældent været ude af hans hænder. Hvor andre fotograferer, tegner han, og i snart mange udstillinger har han vist os, at han i dag er en af de ypperste. Her er ikke tale om en lille niche. Des spænder vidt. Han gengiver naturen, som vi kender den. Han vandrer i det snævre gaderum og befolker byen med typer, en anden en kan være tilbøjelig til at overse. Ib Andersen rejste også ud og kom hjem med de tabte danske tropekolonier på tegneblokkens store ark, men for dem begge gælder det: Danskheden fornægter sig ikke. Ét har de to fælles: Aksen hedder stort set Nord-sjælland og København.

Hvor Ib Andersen tegnede brokvarterets næsten lidt brutale fac-

der med de strittende skorstene, et tema vi kender fra Folmer Bendtsens lidt trøstesløse malerier, løftede Des arven efter Axel Nygaard. Ingen har gengivet det københavnske gaderum – vores kirker og monumenter – med større ynde end de to. I ganske få streger får det hele liv. Det gamle København med de karakteristiske empirehuse med frontoner og knækkede hjørner har i Des Asmusens fået en fremragende og indfølt fortolker. Hans mappe med gaderne omkring Rundetårn, Landemærket og Pilestræde – kort sagt de gamle huse som alle faldt, da Egmont H. Petersen skulle udvide med et hensynsløst byggeri – med tekst af Palle Lauring, viser os ubarmhertig og med al ønskelig tydelighed, hvad vi har mistet.

Der er gået mange år, og meget har ændret sig, men da vi begge var unge, kom Des ofte cyklende fra

JEA
 Asmund
 73

Nordmandsdalen - Fredensborg slotspark

Hornbæk til vores hus i Sørup. Som han havde for vane, havde han soveposen i den store rygsæk, der havde fulgt ham på vandringer i Norge og Sverige. Pludselig stod han i stuen, og måske blev han et par dage - nej, en seng var ikke nødvendig, han havde jo sin sovepose. Når vi ikke vidste, hvor han var, sad han ude i haven og tegnede vores hus. Han tegnede altid.

Det var som om, han kom til at holde mere og mere af egnen og af søen, og en skønne dag købte han det hus, der lå deroppe på brinken. Vi kendte det godt, for vi havde sejlet forbi det, når vi en enkelt gang kunne få bådmotoren »Archimedes« i gang. Men Des kendte også Dronningens Kovang. Fra parken gik han ud i den store frugtplantage, som engang tilhørte Hardy Hansen. Her vil jeg gerne bo, tænkte han, og det kom han til. Først senere blev det hele udstykket, og hvor der før var

frugttræer, blev hele det store areal befolket. Men Des hørte til blandt pionererne derude på skrænten langs Esrum Sø.

Vores eget hus i Sørup blev solgt. Jeg flyttede selv fra Fredensborg, og Des blev med årene ét med Fredensborg, med Esrom Sø, Gribskov og alleerne i slotsparken. Han fandt her nye motiver, og nogle af hans bedste tegninger stammer heroppe fra.

Her foran mig ligger nogle af hans tegninger fra Fredensborg. »Det drejer sig om at opleve,« har han engang sagt. Des oplever med alle sanser, og han udviklede sig snart til at blive en af de fineste iagttagere af det gamle Fredensborg og af egnen omkring slottet, og hvad han så, det tegnede han. Han begyndte i lokalavisen. En månedlig tegning, og lidt efter lidt gik det op for stedets beboere, at de i ham havde fået en kunstner, der formåede at gengive de mo-

tiver, de godt kendte, men som de måske overså, og som fastholdt de værdier, som Fredensborg trods sin hurtige udvikling - en forpost til København - slet ikke havde råd til at miste. Langsomt, næsten ad bagdøren, listede han egnen ind i beboernes bevidsthed. Stiltfærdigt gjorde han sit arbejde i en god sags tjeneste. Dette måtte bevares - dette har vi ikke råd til at miste. Kan I da ikke se, at slotsbyen er noget særligt? Vi har en fin række huse langs Slotsgade, og Bagerdammen skal ikke bare ligge der og ligne et forsømt hul. Des var ikke uden skyld i, at byen i dag kan være den bekendt. Han tegnede på apotekerens receptkuverter, på julekort og i en mappe med tegninger fra Fredensborg, Humlebæk og Nordsjælland, og i 1987 tegnede han julemærket med vintermotiver hentet fra Fredensborg og egnen omkring søen. Og ingen skulle lede forgæves efter Skipperhuset.

Vinterdag ved Skipperhuset i 1968, set fra Skipperalleen i Fredensborg Slotspark.

Han gjorde det så ofte, han kunne. Nok føler han sig stadig knyttet til det gamle København, og han har konstant det ene ben i Provence. Men Nordsjælland hører med til billedet. Her tilbragte han meget af sin ungdom og alle de år, hvor man med god samvittighed kan slappe af, før end man lægger op.

Men Des drømmer ikke om at lægge op. Hans verden er naturen, som han gengiver med et liv og en følsomhed, der får os til at tænke på

de gamle guldaldermalere – ja hollænderne, når de lod paletten hvile og trak skitseblokken frem i stedet for.

Han fanger det sete i ét nu. Lys veksler med sorte skygger i hans præcise gengivelser, og det hvide papir spiller en ikke uvæsentlig rolle. Et barn, der løber på skøjter med strittende arme – de vintermørke stenfigurer i Nordmandsdalen – mindestøtterne på kanten af søen og Skipperhusets bristefærdige bin-

dingsværksgavl og de skæve vinkler i sidehuset. Han har gengivet det hus i Sørup, hvor han selv kom som ung og lagde sig til at sove i sin sovepose.

Aldrig synes hans iver at svækkes – han har en trang til at opleve, som grænser til det nysgerrige, og han taler med grafikere og teknikere som den ligemand, han er.

Den barske teknik – den blide natur. Vist er Des Asmussen en forunderlig mand.

Des Asmussens julemærker fra 1987. Længst til venstre er det Fleur ved fuglebrættet, datteren Souvanni på hesten og Skipperhuset længst til højre.

1/4 LITER VELVÆRE

Maarum er en naturlig, alkalisk mineralvand, direkte fra statens kilde i Gribskov. Maarum er syreneutraliserende, og hvad mineralindholdet angår, ligger den langt over de fleste naturlige mineralvande, idet Maarum indeholder over 1000 mg natriumbicarbonat foruden andre nyttige mineraler pr. liter. Maarum er god

for tørsten. God til at blande. God »dagen derpå«. God for maven.

Og den er god, når kalorierne er ved at ta' overhånd.

dig og mig og WIIBROE

Et Billed-Blad,

til nyttige Landskabers Udbredelse og Sindets gavnlige Opmantring,
for alle Stænder.